

Mariusz Pandura

(University of Wrocław, Poland)
<https://orcid.org/0000-0001-5875-2705>
 e-mail: mariusz.pandura@uwr.edu.pl

Jan Zygmunt

(University of Wrocław, Poland)
<https://orcid.org/0009-0009-8851-3196>
 e-mail: jan.zygmunt@outlook.com

Józefa Mehlbergowa. Filozofka – działaczka społeczna – matematyczka

Josephine J. Mehlberg. Philosopher – Humanitarian – Mathematician

ABSTRACT

The paper describes the life and work of Pepi Spinner, Janina Suchodolska, and Josephine Mehlberg. Alongside multiple other findings, the article confirms the earlier identification of the three persons as one and the same woman. Pepi Spinner was Kazimierz Twardowski's student and collaborator. Janina Suchodolska, as a spurious countess, worked during WWII in the structures of the Main Welfare Council and brought help to

PUBLICATION INFO				
				e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
				
THE AUTHOR'S ADDRESS: Mariusz Pandura, Faculty of Social Sciences of the University of Wrocław, 3 Koszarowa Street, Wrocław 51-149, Poland Jan Zygmunt, 17 Klasztorna Street, Apt. 11, Wrocław 52-234, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Authors' own funds				
SUBMITTED: 2023.09.30		ACCEPTED: 2025.07.31		PUBLISHED ONLINE: 2025.10.31
				
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh			EDITORIAL COMMITTEE e-mail: reshistorica@umcs.pl	
			 	
				

the prisoners of the Nazi Camp at Majdanek and shortly after WWII was active in Polish and international humanitarian organizations. And Josephine Mehlberg was Henryk Mehlberg's wife and a professor of mathematics at Illinois Institute of Technology. Generally, the paper contributes to the history of philosophy and mathematics in pre-war Lviv, and to the history of the resistance during WWII, giving an example of people of Jewish origin who, for altruistic reasons, risked death helping Poles.

Key words: Josephine Mehlberg, Pepi Spinner, Henryk Mehlberg, Kazimierz Twardowski, Lviv philosophical school, Lviv mathematical school, welfare institutions (Poland), KL Lublin, history of philosophy, history of mathematics

STRESZCZENIE

Artykuł prezentuje wyniki badań dotyczących życia Józefy Mehlbergowej (Pepi Spinner). Wypełnia luki w ustaleniach dotyczących lwowskiej szkoły filozoficznej, lwowskiej szkoły matematycznej oraz polskiej emigracji naukowej po II wojnie światowej. Potwierdzono identyfikację uczennicy Kazimierza Twardowskiego Pepi Spinnerówny z Janiną Suchodolską działającą w strukturach Rady Głównej Opiekuńczej, omówiono jej zaangażowanie we wsparcie dla więźniów Majdanka, rolę w funkcjonowaniu polskiego systemu opieki społecznej, jak i jej wieloletnią działalność naukową. Artykuł stanowi także głos w dyskusji na temat roli osób pochodzenia żydowskiego, które z pobudek altruistycznych narażały życie, by nieść pomoc Polakom w trakcie II wojny światowej.

Słowa kluczowe: Józefa Mehlbergowa, Pepi Spinnerówna, Henryk Mehlberg, Kazimierz Twardowski, lwowska szkoła filozoficzna, lwowska szkoła matematyczna, instytucje opieki społecznej (Polska), KL Lublin, historia filozofii, historia matematyki

Niniejszy artykuł¹ przedstawia nasze ustalenia dotyczące losów Józefy Mehlbergowej (Pepi Spinnerówny), jednej z uczestniczek lwowskiego

¹ Niniejszy artykuł, będący efektem kilkuletnich badań, został złożony w redakcji „Res Historica” we wrześniu 2023 r. Z powodów niezależnych od autorów jego publikacja została przełożona na drugą połowę 2025 r. W międzyczasie, w 2024 r., nakładem oficyny Simon & Schuster ukazała się książka *The Counterfeit Countess: The Jewish Woman Who Rescued Thousands of Poles During the Holocaust* autorstwa Elizabeth B. White oraz Joanny Śliwy. Jest to zbeletryzowana biografia Pepi Spinnerówny / Janiny Mehlbergowej, której głównym wątkiem jest działalność Mehlbergowej jako hrabiny Janiny Suchodolskiej – bohaterki o fałszywym pochodzeniu i przybranym nazwisku – na rzecz więźniów obozu Majdanek. Autorki przyznały, że „The principal source for this book is Henry Mehlberg's unpublished and untitled translation from the Polish version of Josephine Janina Mehlberg's account of her life during World War II” (patrz s. 253), czyli w naszej bibliografii pozycja „*Janina's Story*” memoir, United States Holocaust Memorial Museum. Finding aid: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn514361>. Dlatego jest rzeczą oczywistą, że pewne ustalenia autorek i nasze mogą się pokrywać. Ponieważ nasz artykuł powstał całkowicie niezależnie od wyników badań E.B. White i J. Śliwy, a jego treść została ukończona i złożona do druku przed publikacją *The Counterfeit Countess*, zdecydowaliśmy się nie dokonywać żadnej rewizji – na przykład w zakresie porównań czy uwzględnienia wyników zawartych w książce o „fałszywej hrabinie” – i skierować go do druku w oryginalnej wersji sprzed dwóch lat. Mamy nadzieję, że w dalszych badaniach nad biografią i dziełem Janiny Mehlbergowej oraz jej męża Henryka wykorzystamy rezultaty z książki E.B. White i J. Śliwy,

ruchu naukowego okresu dwudziestolecia międzywojennego, działającej w kręgu lwowskiej szkoły filozoficznej Kazimierza Twardowskiego. W poniższych wywodach omawiamy niektóre informacje dotyczące jej życia, w tym także dokonań naukowych i pozanaukowych. Mimo że dzieje lwowskiej szkoły filozoficznej Twardowskiego cieszą się dużym zainteresowaniem badaczy na całym świecie i powstaje wiele publikacji poświęconych zarówno jej samej, jak i poszczególnym jej przedstawicielom, osoba Mehlbergowej nie doczekała się dotychczas opracowania biograficznego wychodzącego poza rozmiary krótkich notek.

Pierwszym problemem, na jaki napotkaliśmy, badając biografię uczonej, było występujące w źródłach zróżnicowanie jej imion i nazwisk. W oficjalnej dokumentacji z 1950 r. imiona zarejestrowane zostały w najpełniejszej formie: Pepi Józefa Zofia². W okresie studenckim jako studentka Twardowskiego i członek Polskiego Towarzystwa Filozoficznego znana była przede wszystkim pod imieniem Pepi³. Z kolei w latach trzydziestych, zwłaszcza po wyjściu za mąż, używała zazwyczaj imienia Józefa. Następnie w okresie II wojny światowej przybrała imię Janina i posługiwała się nim przez większość okupacji niemieckiej, jak i w pierwszych latach powojennych. Jednocześnie dla celów prowadzenia działalności konspiracyjnej przybrała imię Stefania. Natomiast po emigracji używała zazwyczaj imion Josephine Janina. Nie mniej zróżnicowane są także nazwiska badaczki. Początkowo, jako panna, używała nazwiska w formie Spinner i Spinnerówna. Po ślubie przyjęła nazwisko męża i korzystała z formy Mehlberg lub Mehlbergowa. Później, podczas okupacji niemieckiej, przybrała nazwisko Suchodolska, którego używała też w pierwszych latach po II wojnie światowej. Pobocznie pojawiało się także w odniesieniu do niej nazwisko Bednarska. Po emigracji ponownie używała głównie nazwiska Mehlberg.

Kolejnym ważnym problemem było występujące w źródłach i literaturze przedmiotu zróżnicowanie daty urodzin Mehlbergowej. Wśród zachowanych informacji znajdujemy różne daty roczne, przede wszystkim lata 1904, 1905, 1909 i 1915. Według nas najbardziej prawdopodobną datą jest rok 1904⁴, gdyż pojawia się w źródłach sprzed emigracji, w tym także

zestawimy je z naszymi tutaj przedstawionymi oraz uwzględnimy wciąż pojawiające się nowe źródła archiwalne oraz opracowania. [Przypis 1 dodano 22 lipca 2025 r. – red.].

² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie [dalej: AIPN], sygn. IPN BU 1538/15314.

³ Imię to było używane przez Żydów aszkenazyjskich i zostało przejęte z języka niemieckiego, gdzie stanowiło zdrobnienie od imienia Józefa/Józefina. A. Beider, *Handbook of Ashkenazic Given Names and Their Variants*, Bergenfield, New Jersey 2009, s. 136.

⁴ Do tej daty rocznej przychylają się także Anna Brożek i Jacek Juliusz Jadacki: A. Brożek, J. Jadacki, *Twardowski in Poland and in the World*, w: *At the Sources of the Twentieth-Century*

w oficjalnych dokumentach⁵. Wówczas też incydentalnie poświadczony w materiale jest rok 1905. Z kolei w latach 1946–1947 Mehlbergowa podawała, że ma odpowiednio 37 i 38 lat, co by wskazywało, że urodziła się około 1909 r. Wydaje się, że był to wiek podany w dokumentacji związanej z przyjętą tożsamością Janiny Suchodolskiej. Natomiast w informacjach pochodzących z lat późniejszych, zarejestrowanych w Stanach Zjednoczonych, dominuje data 1915 r., co było zaświadczone (niezgodnie z prawdą) zarówno przez samą Mehlbergową, jak i jej męża. Przyjęcie tego roku za faktyczny prowadziłoby jednak do nieprawdopodobnej konkluzji, że była ona studentką uniwersytetu już w wieku 7 lat. Mniej wątpliwości budzi data dzienna urodzin badaczki. Według oficjalnej dokumentacji Mehlbergowa przyszła na świat 1 maja⁶.

Urodziła się Mehlbergowa w Żurawnie, galicyjskim miasteczku, w którym w początkowych latach XX w. dominowała licznie ludność żydowska⁷. Rodzicami jej byli Pinkas Paweł Spinner, zamożny właściciel ziemski pochodzenia żydowskiego, oraz Antonina z domu Rozenberg⁸. Mehlbergowa miała rodzeństwo. Starsza siostra, Antonina (dla najbliższych – Tusia), nosząca następnie nazwisko Altman, w dwudziestoleciu międzywojennym opuściła Polskę, a potem przez lata mieszkała w Montevideo w Urugwaju i pracowała jako nauczycielka⁹. Najstarsza siostra również wyemigrowała do Ameryki Południowej, utrzymywała kontakty z Mehlbergową i zmarła w 1965 r.¹⁰

Niewiele wiadomo o wczesnym etapie życia Mehlbergowej. Z informacji podanych przez Henryka Mehlberga wynika, że dorastała w środowisku, w którym antysemityzm był słabo odczuwalny i wychowywała się w otoczeniu dzieci ziemiańskich z Galicji. Już w młodości miały ujawnić

Analytical Movement. Kazimierz Twardowski and his position in European philosophy, red. A. Brożek, J. Jadacki, Leiden–Boston 2022, s. 281.

⁵ AIPN, sygn. IPN BU 1538/15314.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*; *American Men of Science. A Biographical Directory*, 11th edition, *The Physical & Biological Sciences*. L–O, New York–London 1966, s. 3555; J. Suchmiel, *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochowa 2000, s. 219, 304.

⁸ United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC. [dalej: USHMM], ref. no. 2003.333, s. 1. Imiona rodziców podane przez Mehlbergową podczas zeznania z 1946 r. – Wojciech i Franciszka – były związane prawdopodobnie z przyjęciem w latach czterdziestych fałszywej tożsamości Janiny Suchodolskiej.

⁹ Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka [dalej: ZNiO], sygn. 17013, s. 327.

¹⁰ ZNiO, sygn. 16969, s. 1–2. Z kolei w swoim podaniu do Ministerstwa Administracji Publicznej z 29 listopada 1949 r. Mehlbergowa napisała: „Proszę uprzejmie o wydanie mi paszportu emigracyjnego do Izraela, gdzie jest moja najbliższa rodzina, w szczególności moja jedyna siostra” (AIPN, sygn. IPN BU 1538/15314).

się jej uzdolnienia matematyczne¹¹. Wczesne lata Mehlbergowej przypadają też na okres I wojny światowej, masowej ucieczki ludności przed nadciągającymi oddziałami rosyjskimi, która objęła około połowy społeczności żydowskiej Galicji, oraz brutalnych prześladowań ze strony nowego okupanta, jakie dotknęły tych, którzy pozostali¹². W dostępnych nam źródłach brak informacji na temat losów Mehlbergowej w owym okresie. Wiemy natomiast, że po zakończeniu wojny była uczennicą lwowskiego gimnazjum Zofii Strzałkowskiej. W tej prywatnej szkole zdobyła m.in. znajomość podstaw języka greckiego, jak także dobrą wiedzę matematyczną oraz umiejętność posługiwania się językami niemieckim i francuskim. Egzamin maturalny zdała w 1922 r., celując¹³.

Kolejnym etapem w życiu Mehlbergowej były studia na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Studiowała filozofię i matematykę. W szczególności na pierwszym roku studiów, w roku akademickim 1922/1923, uczestniczyła w kursie matematyki¹⁴. W roku akademickim 1923/1924 brała udział w zajęciach filozoficznych prowadzonych przez Twardowskiego. W trymestrze pierwszym i drugim słuchała jego wykładu *Główne kierunki etyki naukowej*¹⁵. W trzecim trymestrze uczestniczyła w jego wykładzie o *Sceptycyzmie etycznym*¹⁶. W ciągu całego roku brała też udział w prowadzonych przez Twardowskiego *Ćwiczeniach filozoficznych jako przygotowaniu do Seminarium filozoficznego*¹⁷. Postępy Mehlbergowej w pracach pod jego kierunkiem Twardowski odnotował pod koniec czerwca 1924 r. następująco: „Koll. zimą Gł[ówne] kier[unki] et[yki] nauk[owej] na og[ół] dobrze. – Koll. lato Scept[ycyzm] et[yczny] dobrze. Świad[ectwo] z ćwicz[eń] w zimie dobrze. Świad[ectwo] z ćwicz[eń] w lecie

¹¹ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 1.

¹² K. Zieliński, *Galicyjscy Żydzi w latach Wielkiej Wojny 1914–1918*, „Studia Żydowskie” 2011, 1, s. 26–28.

¹³ Połączone Biblioteki Wydziału Filozofii i Socjologii UW, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego [dalej: PBWFSUW], Archiwum Kazimierza Twardowskiego [dalej: AKT], k. 27.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Program wykładów w roku akademickim 1923–1924* [Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie], Lwów 1923, s. 32.

¹⁶ Było to powtórzenie wykładów z 1905–1906 r. K. Twardowski, *Wykłady z etyki*, oprac. I. Dąbska, „Etyka” 1971, 9, s. 171–222. Warto zwrócić szczególną uwagę na informacje I. Dąbskiej dotyczące wersji wykładu z roku akademickiego 1923/1924, które zostały podane na s. 171. Cf. PBWFSUW, AKT, P.17.9, s. 6: 26 III 1924 r. Twardowski zapowiedział, że w kolejnym semestrze wykłady miały dotyczyć sceptycyzmu. Vide: tekst wykładów Twardowskiego dotyczących sceptycyzmu etycznego, rozpoczętych 5 V 1924 w: PBWFSUW, AKT, P.15.10.

¹⁷ *Program wykładów w roku akademickim 1923–1924*, s. 32.

bardzo dobrze. – Praca próbna o *Wzaj[emnym] sto[sunku] poj[ęcie] rozumowania i wnioskowania w dziele Hume'a*: wynik na ogół dobry”¹⁸. Mehlbergowa w krótkim czasie stała się nieodłącznym członkiem kręgu uczniów Twardowskiego, biorąc wielokrotnie udział w licznych spotkaniach z filozofem i jego uczniami, jak też została uczestnikiem jego seminarium. Znajduje to potwierdzenie w *Dzienniku* Twardowskiego w notach z lat 1926–1928¹⁹.

W połowie 1927 r. rozpoczęła się procedura uzyskania przez Spinnerównę stopnia doktora. 30 czerwca złożyła w dziekanacie Wydziału Humanistycznego UJK podanie w tej sprawie wraz z egzemplarzem swojej pracy doktorskiej²⁰. W kilka dni później, 5 lipca 1927 r., zdała dwugodzinne rygorozum z filozofii²¹ oraz jednogodzinne z matematyki²².

Obrona pracy doktorskiej Spinnerówny odbyła się 4 lutego 1928 r.²³ Praca nosiła tytuł *Rozumowanie matematyczne a logika tradycyjna*²⁴. Promotorem był Twardowski²⁵.

Doktorat składa się z trzech głównych części, które z kolei dzielone są na coraz mniejsze jednostki: rozdziały, podrozdziały, paragrafy i punkty – wszystko to ma służyć utrzymaniu dyscypliny w wywodach i klarowności w przedstawianiu wyników rozważań; już w samej strukturze dysertacji widać rękę promotora, a spis treści („Spis rzeczy”) z ogromną precyzją uwidacznia rzeczoną kompozycję. W sumie praca liczy 109 stron gęstego rękopisu, w tym 99 stron głównego tekstu, dwie strony spisu literatury plus 8 (!) stron spisu treści²⁶.

Z niejako oczywistych względów nie będziemy przedstawiać zawartości merytorycznej dysertacji. Zaznaczymy jedynie, że jest to praca

¹⁸ PBWFSUW, AKT, P-86-82: Spisy uczestników seminariów i ćwiczeń, k. 27.

¹⁹ K. Twardowski, *Dzienniki*, oprac. R. Jadcak, cz. 1–2, Toruń 2002, noty z 16 I i 27 II 1926.

²⁰ Державний архів Львівської області [dalej: ДАЛО], фонд 26, опис 4, справа 656, k. 111.

²¹ K. Twardowski, *Dzienniki*, nota z 5 VII 1927.

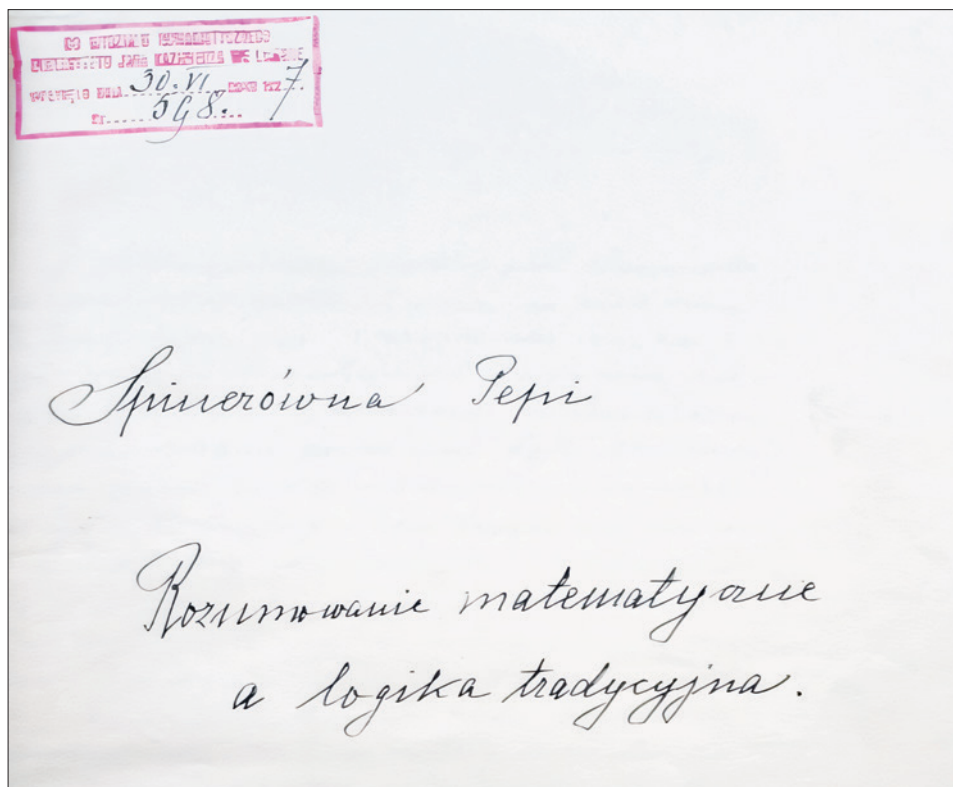
²² J. Suchmiel, *op. cit.*, s. 219.

²³ K. Twardowski, *Dzienniki*, nota z 4 II 1928; J. Suchmiel, *op. cit.*, s. 304.

²⁴ Teczka z doktoratem Mehlbergowej zachowała się w zbiorach Państwowego Archiwum Okręgu Lwowskiego (ДАЛО, фонд 26, опис 4, справа 656). Vide także: J. Suchmiel, *op. cit.*, s. 219, 304; nota w: *Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie do roku 1939*, t. 3, red. J. Wołczański, Kraków 2010, Biblioteka Historyczna Archiwum Metropolii Lwowskiej Obrządku Łacińskiego w Krakowie. Seria A, Źródła i Materiały 13, s. 273; S. Domoradzki, M. Stawiska-Friedland, M. Zarichnyi, *Formation and Activity of the Lwów School of Mathematics*, w: *The Development of Mathematics Between the World Wars. Case studies, examples and analyses*, red. M. Bečvářová, Hackensack 2021, s. 268.

²⁵ J. Suchmiel, *op. cit.*, s. 219, 304.

²⁶ Vide: *ibidem*, k. 2–110.

Ryc. 1. Fragment strony tytułowej dysertacji doktorskiej Pepi Spinnerówny (ДАЛО, фонд 26, опис 4, справа 656, к. 2)

z zakresu filozofii logiki i filozofii matematyki; obejmuje dość szeroki krąg myślicieli, z dziełami których autorka wchodzi w filozoficzny dialog (Gottfried Wilhelm Leibniz, Immanuel Kant, Richard Dedekind, Bertrand Russell, Louis Couturat, Henri Poincaré i mniej dziś znani: Kazimierz Sośnicki, Aurel Voss, Émile Boutroux, Richard Höningwald). Problem badawczy dysertacji, jak i niektóre aspekty warsztatowe w sposób ogólny zostały przedstawione we wstępie, którym autorka poprzedziła wszelkie swoje rozważania. Oto ten wstęp *in extenso*:

Zadaniem pracy niniejszej jest zbadanie stosunku rozumowania matematycznego do zasad rozumowania logiki tradycyjnej. W szczególności idzie nam o to, czy po założeniu matematycznych aksjomatów, nie będących zasadami rozumowania, matematyka posługuje się wyłącznie zasadami logiki klasycznej, czy też ma swoje zasady rozumowania, różne od zasad logiki tradycyjnej i nie dające się sprowadzić do nich. Dalej, idzie nam też o to, czy w matematyce są milcząco

przyjęte pewne elementy, których nie znajdujemy w logice tradycyjnej (np. wyobrażenie) i czy te elementy są konieczne.

W pracy też postawiliśmy 3 zadania: 1) rozpatrzyć wszystko to, co dotychczas zostało powiedziane przez znaczną ilość autorów w kwestiach powyżej poruszonych. Weźmiemy pod uwagę prace tak filozofów jak też matematyków. Z jakich skorzystamy, będzie poniżej, na końcu niniejszej pracy, uwidocznione. Wypada tu zaznaczyć, że mimo poszukiwań nie udało się nam znaleźć prac, które by bezpośrednio dotyczyły naszego tematu. O ile była w nich mowa o stosunku matematyki do logiki, to zwyczajnie szło o logikę formalną (logistykę), gdzieś tam tylko z lekka poruszono pewne zagadnienia z logiki klasycznej i matematyki. 2) Drugim naszym zadaniem będzie: zestawić wzajemne krytyki różnych autorów i zająć stanowisko wobec ich poglądów. 3) Postaramy się wreszcie sformułować i zanalizować zasady rozumowania matematyki, zbadać ich stosunek do zasad rozumowania logiki tradycyjnej. Zauważmy, że będzie nam szło o najważniejsze zasady.

W pracy poniższej, mówiąc o pewnych autorach, często nie cytowaliśmy tytułów ich dzieł. Podawaliśmy tylko skróty. Co one oznaczają, można się dowiedzieć ze spisu literatury, którą posługiwaliśmy się w niniejszej pracy. Przy podanym tytule dzieła znajduje się jego skrót, o ile tytuł pisaliśmy w skrócie.

Wreszcie nadmieniam, że przy cytowaniu aksjomatów Hilberta nie podawaliśmy tych aksjomatów, lecz jedynie ich nazwy, którymi sam Hilbert je oznaczał w *Podstawach geometrii*. Numeracja jest podawana według wydania wspomnianego w spisie literatury²⁷.

Opinia obu recenzentów była przychylna dla doktorantki. Twardowski wystawił pracy pozytywną notę. Scharakteryzował ją następująco: „Kandydatka [...] wniknęła w pewne istotne strony tego zagadnienia i potrafiła dać samodzielnie przemyślane i opracowane przyczynki do teorii rozumowania matematycznego i jego stosunku do zasad rozumowania logiki tradycyjnej”²⁸. Druga ocena została wystawiona przez Mściława Wartenberga. On również wypowiedział się aprobowająco o dysertacji. W konsekwencji Spinnerówna uzyskała stopień doktora filozofii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie²⁹. Specjalnością, w której stopień został uzyskany, była filozofia ścisła³⁰. Informacja o doktoracie została podana następnie w lokalnej prasie lwowskiej³¹.

²⁷ ДАЛО, фонд 26, опис 4, справа 656, к. 3–4.

²⁸ Cit. per: J. Suchmiel, *op. cit.*, s. 219.

²⁹ Vide: *ibidem*, s. 219, 304.

³⁰ Vide: *ibidem*, s. 304.

³¹ „Chwila” 1928, nr 10 (3221), s. 13. O obronie pracy doktorskiej przez Mehlbergową także pisał Twardowski w liście do Ingardena z 11 II 1928 r. Vide: *Korespondencja Romana*

Czy na tym zakończyła się edukacja uniwersytecka Spinnerówny? Hugo Steinhaus w swojej korespondencji z lat sześćdziesiątych napisał, że była jego studentką i pod jego kierunkiem napisała pracę magisterską („swego czasu u mnie zrobiła pracę magisterską”)³²; nie sprecyzował daty, wskazał jedynie, że było to przed okupacją niemiecką. Musiało się to więc odbyć jeszcze przed II wojną światową lub też za pierwszej okupacji radzieckiej Lwowa. Pośredniego potwierdzenia słów H. Steinhausa upatrywać możemy w specjalizacji matematycznej Mehlbergowej, którą była teoria prawdopodobieństwa. Najpewniej teorię tę poznała na wykładach H. Steinhausa. Dodajmy, że pierwszą „matematyczną” publikacją Mehlbergowej, z roku 1939, była recenzja artykułu Jana Herzberga – właśnie z podstaw teorii prawdopodobieństwa – oraz że Mehlbergowa kilkakrotnie cytowała w swoich późniejszych publikacjach pionierską pracę H. Steinhausa na temat związków teorii prawdopodobieństwa z teorią miary³³.

Z późniejszej amerykańskiej publikacji (informatora biograficznego) z lat sześćdziesiątych dowiadujemy się, że Mehlbergowa we Lwowie otrzymała stopnie z matematyki: „M.Sc.” w 1936 r. oraz „M.A.” w 1937 r. Miała także uzyskać stopień doktora z matematyki w 1938 r.³⁴ Ponieważ w okresie amerykańskim niektóre informacje dotyczące życia Mehlbergowej były przekazywane z datą o dziesięć lat późniejszą, rok uzyskania stopnia doktora (choć nie specjalność!) odpowiadałby terminowi obrony pracy doktorskiej z filozofii w 1928 r.

Podobnie niepewne są informacje dotyczące zagranicznych stypendiów Mehlbergowej. Istnieją źródła zaświadczające, że studiowała w Paryżu na Sorbonie. Taką wzmiankę znajdujemy w jej nekrologu³⁵. Także w publikacji biograficznej z lat sześćdziesiątych pojawiła się wiadomość, że przebywała na Sorbonie w latach 1938–1939 jako stypendystka „Polish National Fund”, pod którą to nazwą można się domyślać Funduszu Kultury Narodowej (Józefa Piłsudskiego)³⁶. Wszystkie te informacje opublikowane były w okresie pobytu Mehlbergów w Ameryce i pochodzą od nich samych. Dlatego i w związku z tym, że pojawiają się wraz z błędnymi lub niewiarygodnymi informacjami dotyczącymi roku urodzin

Witolda Ingardena z Kazimierzem Twardowskim, oprac. R. Kuliniak, D. Leszczyna, M. Pandura, Kęty 2016, s. 372.

³² Hugo Steinhaus, Stanisław Vincenz, *Korespondencja* (3), oprac. Z. Kruszyński, „Odra” 1985, 25, 1, s. 68.

³³ Vide: H. Steinhaus, *Les probabilités dénombrables et leur rapport à la théorie de la mesure*, „Fundamenta Mathematicae” 1923, 4, s. 286–310.

³⁴ *American*, s. 3555.

³⁵ „Chicago Tribune” 28 V 1969, s. 33.

³⁶ *American*, s. 3555.

Mehlbergowej, trzeba do nich podchodzić z dużą ostrożnością. Ponadto w nieco wcześniejszej publikacji z 1948 r. odnaleźliśmy informację, że oprócz studiów we Lwowie miała także okazję Mehlbergowa uczyć się na uniwersytetach w Wiedniu, Grenoble i Lozannie³⁷.

Spinnerówna po ukończeniu studiów filozoficznych i uzyskaniu stopnia doktora pozostała we Lwowie, zamieszkując w kamienicy przy ul. Kleparowskiej 6. Brała nieprzerwanie udział w życiu filozoficznym Lwowa³⁸. W 1928 r. Twardowski zarejestrował ją jako czynnego członka Polskiego Towarzystwa Filozoficznego³⁹. Była także uczestnikiem „privatissimum” filozofa. Wzmianki o niektórych aspektach jej ówczesnej działalności w Towarzystwie zachowały się w *Dziennikach* Twardowskiego oraz wśród not opublikowanych w ówczesnych numerach „Ruchu Filozoficznego”. 19 maja 1928 r., w trzy miesiące po obronie doktoratu, miała na posiedzeniu Sekcji Epistemologicznej PTF wygłosić pierwszą część swojego referatu, być może związanego z ustaleniami przedstawionymi w dysertacji, do czego jednak nie doszło, gdyż prelegentka zachorowała⁴⁰. Na jednym z późniejszych posiedzeń PTF, 28 kwietnia 1930 r., przedstawiła w gmachu UJK referat *O pewnych twierdzeniach i dowodach Łukasiewicza z jego teorii dedukcji*⁴¹. Z daty i tytułu referatu oraz z naszej znajomości treści dysertacji doktorskiej wynika, że tematyka odczytu nie dotyczyła zawartości doktoratu, lecz najprawdopodobniej nieco wcześniej wydanej książki Jana Łukasiewicza *Elementy logiki matematycznej*⁴². Wśród słuchaczy byli m.in. Twardowski i Helena Słoniewska. 11 grudnia 1930 r. na posiedzeniu PTF brała udział w dyskusji z Kazimierzem Ajdukiewiczem nad referatem Alfreda Tarskiego *Ogólne własności systemów dedukcyjnych*, drugim wystąpieniem z cyklu jego lwowskich prelekcji pod ogólnym tytułem *O najważniejszych pojęciach metodologii nauk dedukcyjnych*⁴³.

³⁷ Visitor at home tells how UNRRA aided Polish child agencies, „Arlington Heights Herald” 1948, 41, 24, s. 14.

³⁸ K. Twardowski, *Dzienniki*, noty z 29 III 1929, 3 VII 1929, 4 X 1930 oraz wzmianka w *Fundusz wydawniczy Ruchu filozoficznego*, „Ruch Filozoficzny” 1928–1929, 11, 1–10, s. 232.

³⁹ PBWFSUW, AKT, P-86-16: Spis członków Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, nlb., Karta Dr. Pepi Spinner. Dlatego też Mehlbergowa jeszcze nie jest odnotowana jako członek PTF w spisie z 13 I 1928 r. (v. *Dwudzieste czwarte sprawozdanie Polskiego Towarzystwa we Lwowie za czas od 1. stycznia do 31. grudnia 1927*, „Ruch Filozoficzny” 1928–1929, 11, 1–10, s. 236–239).

⁴⁰ K. Twardowski, *Dzienniki*, nota z 19 V 1928.

⁴¹ *Ibidem*, nota z 28 IV 1930.

⁴² Vide: J. Łukasiewicz, *Elementy logiki matematycznej*, oprac. M. Presburger, Warszawa 1929.

⁴³ Vide: *Wykłady, odczyty, referaty. Polskie Towarzystwo Filozoficzne*, „Ruch Filozoficzny” 1930–1931, 12, 1–10, s. 210.

6 sierpnia 1933 r. Pepi Józefa Zofia Spinner zawarła związek małżeński z Henrykiem Mehlbergiem, obiecującym członkiem lwowskiej szkoły filozoficznej. Stało się to w Kopyczyńcach, rodzinnym miasteczku pana młodego, przed miejscowym urzędnikiem stanu cywilnego⁴⁴. Przypuszczamy, iż Mehlbergowie nie zawarli ślubu religijnego, gdyż już wtedy Henryk był zdeklarowanym ateistą. Po latach, w jednym z listów do A. Tarskiego, wyznał: „[...] ja jestem ateistą (a nie agnastykiem) od kiedy miałem lat czternaście”⁴⁵.

Mehlberg był wówczas zatrudniony jako nauczyciel gimnazjum w Stanisławowie, stąd też nowożeńcy zamieszkali w tym mieście w domu przy ul. Issakowicza 4 (dzisiejsza ul. Sabata). W okresie następującym bezpośrednio po tym wydarzeniu kontakty nowożeńców ze Lwowem na krótko się rozluźniły. Sam Mehlberg przyznawał wówczas, że „pracuje z dala od środowiska akademickiego”⁴⁶. Większość czasu spędzali w Stanisławowie, a na okresy wakacyjne wyjeżdżali do Kopyczyńców, co stało się praktyką kontynuowaną także później, już po opuszczeniu Stanisławowa na stałe. Małżonkowie dbali jednak o to, by przy każdym przyjeździe do Lwowa spotykać się ze znajomymi filozofami⁴⁷.

Oboje starali się nadal pracować naukowo. Mehlberg przyjeżdżał do Lwowa i Warszawy z odczytami filozoficznymi, nie zaniedbywał także pisarstwa naukowego. Jego żona pracowała wówczas nad dwoma artykułami pisanymi dla Twardowskiego. Pierwszy z nich został przesłany do Lwowa w czerwcu 1934 r.⁴⁸ Drugi, dostarczony Twardowskiemu kilka miesięcy później, w październiku, dotyczył integracji nauczania logiki w trakcie edukacji matematycznej i nosił tytuł *Wychowanie obywatelsko-państwowe przy nauczaniu matematyki*⁴⁹. Tekst ten, według naszej wiedzy, nie został opublikowany. Może dlatego, że w tym samym czasie powstał artykuł na bardzo podobny temat, napisany przez kogoś innego⁵⁰.

⁴⁴ Vide: AIPN, sygn. IPN BU 1538/15314.

⁴⁵ University of California, Berkeley. The Bancroft Library. Manuscript Collections [dalej: UCB]. Collection: BANC MSS 84/69c: Alfred Tarski Papers; Carton 1, Folder 17: General correspondence, nlb., List Henryka Mehlberga do Alfreda Tarskiego, 3 IX 1976. Cf. podobną wypowiedź Mehlberga na ten sam temat, pochodzącą z jego listu do Roberta S. Cohena z 21 grudnia 1976 r., przytoczoną w: R.S. Cohen, *Editorial note*, w: H. Mehlberg, *Time, Causality, and the Quantum Theory. Studies in the Philosophy of Science*, vol. 1, *Essay on the Causal Theory of Time*, red. R.S. Cohen, Dordrecht–Boston–London 1980, Boston Studies in the Philosophy of Science 19, s. XVI.

⁴⁶ PBWFSUW, AKT, 2.1.23, k. 123.

⁴⁷ K. Twardowski, *Dzienniki*, noty z 20 IX, 21 IX 1933, 30 I 1934.

⁴⁸ PBWFSUW, AKT, 2.1.23, k. 145.

⁴⁹ *Ibidem*, k. 125–125v, 131, 132.

⁵⁰ A. Berger, *Wychowanie obywatelsko-państwowe w nauczaniu arytmetyki*, „Praca Szkolna” 1933–1934, 12, 3, s. 53–58.

Małżeństwo borykało się z problemami zdrowotnymi Mehlbergowej, których objawy wystąpiły w pełni jeszcze w pierwszej połowie 1933 r.⁵¹ W jednym z listów do Twardowskiego Mehlberg pisał o dużym przygnębieniu związanym ze stanem zdrowia żony, która to w niedawnym czasie zaczęła się czuć nieco lepiej⁵². W innym wskazywał zatroskanemu Twardowskiemu, iż stara się o wyjazd żony w góry, ze względu na stan jej zdrowia, który jest niezadowolający⁵³. Ostatecznie konieczny okazał się pobyt na oddziale chorób wewnętrznych Krajowego Szpitala Powszechnego we Lwowie⁵⁴. Nieustannym zmartwieniem małżeństwa były nieoczekiwane utraty przez nią wagi, jak i wyczerpanie⁵⁵.

Pobyt małżeństwa w Stanisławowie nie trwał długo, gdyż Mehlbergowi już w lipcu 1935 r. udało się uzyskać pracę nauczyciela gimnazjalnego we Lwowie. Mehlbergowie przenieśli się do miasta nad Pełtwią i zamieszkali w wynajętym mieszkaniu przy ul. Cieplaka 11 m. 7 (dzisiejsza ul. Żukowskiego)⁵⁶. Doszło wtedy do ich ponownej ścisłej integracji ze środowiskiem filozoficznym Lwowa. Mehlbergowa kontynuowała pracę naukową i najprawdopodobniej podjęła studia matematyczne. 4 listopada 1937 r. Mehlbergowie w ramach zainicjowanego przez Izydorę Dąmską cyklu audycji radiowych poświęconych Twardowskiemu przeprowadzili dyskusję, w której zaprezentowali przeciwstawne stanowiska: zwolennika i przeciwnika tezy o względności prawdy⁵⁷. Następnie w „Ruchu Filozoficznym” (T. 14, 1936–1938, nr 4) ukazała się recenzja Mehlbergowej pierwszego numeru amerykańskiego czasopisma „The Journal of Symbolic Logic” (znanego powszechnie pod akronimem: JSL) z 1938 r. W treści omówiła wszystkie pełne artykuły naukowe tego numeru, czyli teksty Leona Chwistka i Władysława Hetpera oraz Willarda Van Ormana Quine’a⁵⁸. Z kolei w 1939 r. w JSL ukazała się jej recenzja, po francusku, artykułu Jana Herzberga *Sur la notion de collectif*⁵⁹.

Warto zaznaczyć, że obydwie wspomniane publikacje Mehlbergowej powstały w ramach współpracy polskiego środowiska filozoficznego,

⁵¹ PBWFSUW, AKT, 2.1.23, k. 121.

⁵² *Ibidem*, k. 125–125v.

⁵³ *Ibidem*, k. 128.

⁵⁴ *Ibidem*, k. 136, 137, 138.

⁵⁵ *Ibidem*, k. 138, 139.

⁵⁶ Vide: PBWFSUW, AKT, P-86-16: Spis członków Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, nlb., Karta Dr. Pepi Spinner.

⁵⁷ „Dziennik Polski” 1937, 3 (303), s. 9

⁵⁸ J. Mehlberg, *The Journal of Symbolic Logic*. III (1938). 1., „Ruch Filozoficzny” 1936–1938, 14, 4, s. 188–189.

⁵⁹ J. Mehlberg, Jan Herzberg, *Sur la Notion de Collectif*, *Annales de la Societe Polonaise de Mathématique*, t. 17 (1939), p. 231–244, „Journal of Symbolic Logic” 1939, 4, 3, s. 121.

logicznego i matematycznego z JSL – nowo powstałym w Stanach Zjednoczonych (w 1936 r.) międzynarodowym kwartalnikiem specjalistycznym, poświęconym szeroko rozumianej logice i jej historii, podstawom matematyki oraz filozoficznym aspektom tych dziedzin. Redaktor naczelny JSL, Alonzo Church, od pierwszego numeru pisma wprowadził *Reviews Section* i postawił przed tym działem wymagające zadania:

It is intended that this section of the „Journal” shall serve as a complete bibliography of current literature in the field of symbolic logic, from January 1, 1936. To this end an effort will be made to include in it, at least by title, all publications in this field, both and articles in journals, and as far as possible these will be accompanied by signed reviews⁶⁰.

Dla urzeczywistnienia tych celów A. Church nawiązał współpracę ze wszystkimi środowiskami logicznymi na świecie, w tym polskim. Do kolejnych numerów pisma recenzje pisali autorzy już znani i wybitni, ale do recenzowania zapraszani byli też młodzi obiecujący adepci nauki. Z Polaków w pierwszych czterech tomach JSL, czyli do roku 1939, recenzje napisali: Andrzej Mostowski (pięć recenzji), Julian Perkal (cztery), Maria Kokoszyńska (trzy), A. Tarski (trzy), H. Mehlberg (jedna), J. Mehlberg (jedna), B. Sobociński (jedna), Mordechaj Wajsberg (jedna). Oczywiście JSL recenzował też prace autorów polskich (L. Chwistka, J. Łukasiewicza, W. Hetpera, Janiny Hosiasson-Lindenbaumowej, M. Kokoszyńskiej, A. Lindenbauma, A. Mostowskiego, Józefa Pepisa, J. Salamuchy, J. Słupckiego, B. Sobocińskiego, A. Tarskiego, Mordechaja Wajsberga, Z. Zawirskiego), co znakomicie przyczyniło się do rozpowszechnienia w świecie idei i osiągnięć polskiej logiki i metodologii.

Bezpośrednio przed rozpoczęciem II wojny światowej Mehlbergowie pracowali jako nauczyciele: Józefa matematyki, a Henryk – filozofii⁶¹. Mehlbergowa już wówczas dawała oznaki swojej społecznikowskiej działalności, m.in. wspierała rodzinę ukraińskiego dozorczy domu naprzeciwko, gdyż człowiek ten miał bardzo chore dziecko⁶².

Początkowy okres II wojny światowej małżonkowie przeżyli we Lwowie. Spodziewano się wówczas, że konflikt nie potrwa długo, dlatego nie gromadzono żywności, nie przewidywano też okupacji przez wrogie wojska. Badaczka we wspomnieniach opisywała optymistyczne deklaracje polskiego rządu, a jednocześnie napływ do Lwowa uciekinierów

⁶⁰ Fascynująca historia działu recenzji w JSL nakreślona jest w: H.B. Enderton, *Alonzo Church and the Reviews*, „The Bulletin of Symbolic Logic” 1998, 4, 2, s. 172–180.

⁶¹ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 5.

⁶² *Ibidem*, s. 13.

z zachodnich regionów kraju. Odnotowała także pierwotnie optymistyczną reakcję ludności na wkroczenie wojsk radzieckich na obszar Polski, które przez krótki czas błędnie odbierano jako zbrojne wystąpienie Związku Radzieckiego przeciwko Niemcom i złamanie niedawno zawartego paktu Ribbentrop–Mołotow⁶³.

Radziecka okupacja Lwowa była dla wielu mieszkańców zaskoczeniem, podobnie jak i nowe warunki, które nastały w mieście po wkroczeniu Armii Czerwonej. Już wkrótce do mieszkania Mehlbergów chciano dokwaterować dwóch oficerów radzieckich. Małżeństwu udało się tego uniknąć jedynie dzięki swoim związkom z uniwersytetem i szkołą⁶⁴. Dotknęły ich ograniczenia finansowe. Stosownie do decyzji władz sowieckich Mehlbergowie mogli wypłacić jedynie po 500 złotych ze swoich kont bankowych. Wkrótce zresztą złotówka przestała być we Lwowie uznawana jako obowiązująca waluta. Nastały też ogromne problemy aprowizacyjne dotyczące zarówno żywności, jak i opału niezbędnego w trakcie dotkliwej zimy na przełomie lat 1939/1940⁶⁵. Mehlbergowa wspominała stanie w kilku- i kilkunastogodzinnych kolejkach do sklepów⁶⁶. W wyniku listopadowej decyzji Prezydium Rady Najwyższej ZSRR Mehlbergowie, jako dotychczasowi mieszkańcy wschodnich terytoriów Polski, stali się według władz radzieckich obywatelami ZSRR. Dlatego nie ominęła ich także przeprowadzona wiosną 1940 r. akcja przyjmowania dokumentów radzieckich, tzw. paszportyzacja. Mehlbergowa wspominała o przeprowadzanych deportacjach ludności ze Lwowa w głąb Związku Radzieckiego⁶⁷.

Czym zajmowała się Mehlbergowa w trakcie pierwszej okupacji sowieckiej? Według amerykańskiej publikacji biograficznej z lat sześćdziesiątych miała być wykładowcą matematyki we Lwowie w latach 1939–1942⁶⁸. W jej wspomnieniach znajduje to jedynie częściowe potwierdzenie, gdyż ona i jej mąż są tam określani jako nauczyciele⁶⁹. Mehlbergowa w pamiętnikach przedstawia szczegółowo przekształcenia, jakie sowiecka administracja wprowadziła w stosunku do szkół. Zawarła także informacje odnoszące się do nauczania matematyki i fizyki, a także wyżywienia i działalności organizacji pionierskich. Wynika z tego, że ówczesne stosunki szkolne we lwowskich szkołach pod panowaniem sowieckim były jej dobrze znane. Wskazówka o tym, że matematyka w szkołach

⁶³ *Ibidem*, s. 5.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 8.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 6.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 5–6.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 8.

⁶⁸ *American*, s. 3555.

⁶⁹ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 7.

sowieckich była wysoko ceniona, i brak wzmianki o tym, żeby redukcje wśród kadry nauczycielskiej miały dotyczyć także Mehlbergowej, pośrednio potwierdzają informację o jej pracy jako nauczyciela matematyki także podczas pierwszej okupacji sowieckiej⁷⁰. Jednocześnie odnotowała, że w trakcie panowania sowieckiego sytuacja małżeństwa była całkiem dobra, ponieważ nauczyciele byli traktowani przez władze jako zawód prestiżowy⁷¹. Wskazała też, że przekształcono wówczas edukację podstaw filozofii w szkolenie w zakresie marksizmu, prowadzone przez nowych, radzieckich nauczycieli. Był to powód, dla którego H. Mehlberg musiał porzucić nauczanie filozofii w szkole, zachowując jednak posadę jako nauczyciel języków romańskich. Dokumenty radzieckie wskazują jednocześnie, że Mehlberg pracował wówczas także na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu im. Iwana Franki, jak nazwano od 1940 r. dotychczasowy Uniwersytet Jana Kazimierza. Zatrudniony był na stanowisku docenta „nadzwyczajnego” (w[ykonujuczyj] o[bowjazky] doc[enta]) w Katedrze Języka i Literatury Francuskiej⁷².

Wydaje się, że praca nauczycielki nie była jedynym sposobem zarobkowania Mehlbergowej. W publikacji z lat sześćdziesiątych znajdujemy informację, że Mehlbergowa w latach 1939–1942 pełniła funkcję konsultanta w „Inst. Postgrad. Training of High Sch. Teachers Sci.”⁷³. Może dotyczyć to jej współpracy z założonym w 1940 r. lwowskim Instytutem Doskonalenia Nauczycieli, gdzie konsultantami byli m.in. Juliusz Kleiner, Stanisław Łempicki oraz Witold Taszycki. W przypadku wymienionych profesorów uniwersyteckich ich praca polegała na wspieraniu fachową wiedzą zespołu opracowującego podręczniki z zakresu literatury polskiej⁷⁴. Konsultantami wydawanych wówczas przez lwowską filię Państwowego Wydawnictwa Mniejszości Narodowych USRR podręczników z zakresu matematyki, fizyki i chemii byli m.in. Józef Hurwic i Jakub

⁷⁰ *Ibidem*, s. 6.

⁷¹ *Ibidem*, s. 8.

⁷² ДАЛО, фонд 119, опис 1, справа 405, s. 4 oraz 28. Potwierdzenie kontynuacji pracy Henryka Mehlberga w szkolnictwie średnim oraz jako lektora języka francuskiego na Uniwersytecie im. Iwana Franki w trakcie okupacji radzieckiej Lwowa znajduje potwierdzenie w: Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Ministerstwo Edukacji Narodowej w Warszawie [dalej: MEN], Teczka osobowa Henryka Mehlberga, s. 2.

⁷³ *American*, s. 3555.

⁷⁴ C. Madajczyk, R. Torzecki, *Świat kultury i nauki Lwowa (1936–1941)*, „Dzieje Najnowsze” 1982, 14, 1–4, s. 57 (przedruk także w: *Każń profesorów lwowskich. Lipiec 1941. Studia oraz relacje i dokumenty*, red. Z. Albert, Wrocław 1989, s. 26); R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993, s. 78; A. Głowacki, *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*, wyd. 2, Łódź 1998, s. 435.

Wachtel⁷⁵. Można przypuszczać, że Mehlbergowa wspierała podobne inicjatywy wydawnicze podręczników z zakresu matematyki.

Inwazja niemiecka na Związek Radziecki w czerwcu 1941 r. wprowadziła dalsze dramatyczne zmiany w życiu małżeństwa. Mehlbergowa we wspomnieniach zapisała szczegółowo informacje o mordzie profesorów lwowskich⁷⁶. Wzmiankowała śmierć polonisty i poety Henryka Balka, którego mogła znać już z czasów studiów⁷⁷, gdy był on związany z lwowskim środowiskiem filozoficznym⁷⁸. Podała także wstrząsające opisy codziennych mordów i prześladowań ludności żydowskiej i polskiej, których sama była we Lwowie świadkiem⁷⁹. Tak jak za pierwszej sowieckiej okupacji, po wkroczeniu Niemców Mehlbergowie walczyli głównie o przetrwanie. Mehlbergowa opisała we wspomnieniach próby sprzedaży pozłacanego pióra na placu Mariackim, które ostatecznie zostało zrabowane przez esesmana, zabranie o trzeciej w nocy przez bojówki ukraińskie H. Mehlberga na przymusowe roboty, jak też pobicie jej samej kolbą karabinu. Jedynie interwencja Mehlbergowej z narażeniem życia spowodowała, że jej mąż nie został razem z grupą innych osób rozstrzelany na Piaskowej Górze, lecz przeżył⁸⁰.

Mehlbergowa wspominała także o późniejszej wizycie gestapo w ich mieszkaniu, w trakcie której mąż ukrywał się, ona zaś udawała przed nazistami, że przyszła jedynie z wizytą. Tylko poręczenie dozorczy uratowało małżeństwo przed śmiercią⁸¹. Znajduje to paralelę w informacji od H. Steinhausa, według którego Mehlberg miał się w trakcie wojny ukrywać przed Niemcami we Lwowie⁸². Możliwe więc, że sytuacja małżeństwa podczas części półroczia przeżytego przez nich pod okupacją niemiecką we Lwowie związana była z faktem stałego przebywania filozofa w mieszkaniu, podczas gdy wszelkie kontakty ze światem zewnętrznym

⁷⁵ A. Głowacki, *Lwowska filia Państwowego Wydawnictwa Mniejszości Narodowych USRR. 1940–1941*, w: *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętko, Kraków 2005, s. 291. Także vide: listę dalszych współpracowników w: A. Bromberg, *Książka polska w 1941 r. – Państwowe Wydawnictwo Mniejszości Narodowych USRR*, „Nowe Widnokregi” 1941, 3, s. 192.

⁷⁶ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 9.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 11. O samobójstwie Balka wspominał też H. Steinhaus (H. Steinhaus, *Wspomnienia i zapiski*, s. 224). Znał go także Roman Witold Ingarden (vide: T. Tomaszewski, *Lwów 1940–1944. Pejzaż psychologiczny*, Warszawa 1996, s. 86).

⁷⁸ *Wykłady, odczyty, referaty. Konwersatorium filozoficzne Młodzieży akademickiej*, „Ruch Filozoficzny” 1924, 8, 2–3, s. 48.

⁷⁹ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 9.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 12–13.

⁸¹ *Ibidem*, s. 13.

⁸² *Hugo Steinhaus*, s. 68.

prowadziła jedynie Mehlbergowa. Może jakimś echem tego ówczesnego ich życia jest informacja zanotowana w kręgach lubelskich, że Mehlbergowa „męża przez cały okres okupacji przetrzymała w swoim pokoju”⁸³.

H. Steinhaus potwierdził także, że Mehlbergowa „zrobiła [...] u Banacha za Niemców tajny doktorat”⁸⁴. Wskazywał jednocześnie, że jest to fakt, który konieczne należy odnotować w przyszłej biografii Stefana Banacha⁸⁵. Informacja ta jest zastanawiająca. Nie ma podstaw wątpić w przekonanie H. Steinhaus, że Mehlbergowa rzeczywiście u S. Banacha obroniła pracę doktorską. Pewne wątpliwości budzi jedynie fakt, czy był to doktorat napisany (i obroniony?) rzeczywiście za okupacji niemieckiej Lwowa, czy też może za pierwszej okupacji sowieckiej tego miasta. Zauważmy, że we wspomnianym liście H. Steinhaus okres pierwszej okupacji sowieckiej Lwowa nie został w ogóle wspomniany. W amerykańskich źródłach archiwalnych nie udało się nam znaleźć żadnych danych (tytuł, data obrony, recenzenci, kopia dyplomu doktorskiego itp.) o ewentualnym doktoracie Mehlbergowej u S. Banacha. Profesor Arthur Fine, doktorant H. Mehlberga z roku 1963, który był w chicagowskich mieszkaniach małżeństwa, wspominał, że Mehlbergowa nigdy, także w rozmowach prywatnych, nie mówiła o swoim doktoracie⁸⁶.

Pewien wgląd w ówczesną sytuację Mehlbergów daje też wspomnienie psychologa Tadeusza Tomaszewskiego. Przed wybuchem wojny przebywał on we Francji w 1938 i 1939 r. Do kraju powrócił 6 września 1939 r. i dysponował od tego czasu przez cały okres pierwszej okupacji radzieckiej swoim paszportem, przechowując go we Lwowie. Po zajęciu miasta przez Niemców w 1941 r. przekazał ów dokument H. Mehlbergowi, chcąc go wspomóc. Mehlberg miał oświadczyć wówczas Tomaszewskiemu: „Oddał mi Pan życiową przysługę”⁸⁷.

Wobec wzrastającego przez drugą połowę 1941 r. niebezpieczeństwa dla nich samych Mehlbergowie zdecydowali się, że nie mogą dłużej pozostawać we Lwowie. 15 grudnia na mocy decyzji gubernatora dystryktu Galicja Karla Lascha żydowska ludność Lwowa została zobowiązana do przeniesienia się do getta, które Niemcy utworzyli w północnej części miasta w dzielnicy Zamarstynów. Mehlbergowie chcieli za wszelką cenę

⁸³ P.S. Łoś, *Szkice do portretu ziemian polskich XX wieku*, Warszawa 2005, s. 418.

⁸⁴ *Hugo Steinhaus*, s. 68.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Cf. zbiory prywatne autorów: list Arthura Fine’a do jednego z autorów oraz NN (drugi adresat poprosił o anonimowość), 6 I 2022.

⁸⁷ *Lwów 1939–1945. Kalendarium wydarzeń*, oprac. Z. Ratajczak, w: T. Tomaszewski, *op. cit.*, s. 219. Uwagę dotyczącą Mehlberga, znajdującą się w partii tekstu opracowanej przez Zofię Ratajczak, dodał sam Tomaszewski.

uniknąć zamknięcia w getcie. Niemal w ostatniej chwili porzucili szansę na wyjazd do rodziny do Kopyczyńców. Zdecydowali się ustąpić usilnym naleganiom Andrzeja Skrzyńskiego, znajomego Mehlberga, by wyjechali z nim do Lublina, gdzie miał on możliwość pozyskania dla nich nowych tożsamości, dokumentów i bezpiecznego lokum⁸⁸. Na decyzję tę niewątpliwie miał też wpływ fakt, że dla Mehlberga Lublin nie był miastem obcym, gdyż nauczał tam w prywatnym gimnazjum w latach 1930–1931⁸⁹. Rezygnacja z wyjazdu do Kopyczyńców okazała się najważniejszą decyzją w życiu Mehlbergów. Mieszkający tam rodzice H. Mehlberga zginęli w Holocaulście, w obozach koncentracyjnych⁹⁰.

Małżeństwo opuściło Lwów 8 grudnia 1941 r.⁹¹ Wyjazd odbywał się w tajemnicy, więc jeszcze w 1944 r. w oficjalnych radzieckich zestawieniach uniwersyteckich ze Lwowa wskazywano, że Mehlberg został zabity przez Niemców, nie wiadano więc o jego wyjeździe⁹². Mehlbergowie udali się wraz z A. Skrzyńskim w podróż koleją ze Lwowa przez Dębicę i Rozwadów do Lublina. Podróż trwająca trzy doby, opisana ze szczegółami przez Mehlbergową w pamiętniku, była pełna nerwowych i niebezpiecznych sytuacji, zwłaszcza że badaczka jeszcze nie miała wówczas niezbędnych dokumentów⁹³.

Po przybyciu do Lublina Mehlbergowie zostali przez A. Skrzyńskiego umieszczeni w mieszkaniu Władysławy Strus, właścicielki majątków pod Beresteczkiem i Hrubieszowem, oraz jej siostry Marii Czarneckiej⁹⁴. Siostrą Mehlbergowie zostali przedstawieni jako hrabiostwo Piotr i Janina Suchodolscy, krewni żony A. Skrzyńskiego, Marii⁹⁵. Mieli być także wyznania rzymskokatolickiego, co Mehlbergowa poświadczała zresztą także po wojnie⁹⁶. Gospodyniom szczególnie do serca przypadły ożywione rozmowy, które mogły prowadzić w języku francuskim nie tylko z biegle posługującym się tym językiem romanistą Mehlbergiem, ale także z jego żoną⁹⁷.

⁸⁸ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 14.

⁸⁹ PBWFSUW, AKT, 2.1.23, k. 102r, 108r, 110r.

⁹⁰ R.S. Cohen, *op. cit.*, s. XVI.

⁹¹ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 14.

⁹² ДАЛО, фонд 119, опис 28, справа 4, с. 3; Государственный архив Российской Федерации, фонд 7021, опис 67, дело 76, с. 133.

⁹³ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 15–16.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 17.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 2.

⁹⁶ Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku [dalej: APMM], VII, Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów, sygn. 1324, s. 1.

⁹⁷ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 19; R.S. Cohen, *op. cit.*, s. XVI.

A. Skrzyński pośredniczył w pozyskaniu przez „Suchodolskich” sfabrykowanych dokumentów tożsamości⁹⁸. Znalazł także Mehlbergom pracę. Pod jego pieczęcią Mehlbergowa dostała angaż w lubelskim oddziale Rady Głównej Opiekuńczej, noszącym nazwę Polski Komitet Opiekuńczy, z siedzibą w budynku przy Krakowskim Przedmieściu (Krakauer Straße) 74/6⁹⁹. Mehlberg natomiast zaczął pracę w Centrali Handlowej Spółdzielni Spożywców „Społem”¹⁰⁰. W efekcie oboje mogli zalegalizować swój pobyt u lokalnych władz niemieckich¹⁰¹.

Mehlbergowa zaczęła także za pośrednictwem A. Skrzyńskiego działalność w ramach Armii Krajowej¹⁰². W rzeczywistości konspiracyjnej identyfikowana była jako Stefania¹⁰³. Określano ją jako „osoba niezwykle inteligentna, pełna inicjatywy i ogromnie odważna”¹⁰⁴. Spotkania członków konspiracji, w których uczestniczył A. Skrzyński i Mehlbergowa, odbywały się w domu Włoszki Santi, tuż pod mieszkaniem zajętym przez majora Wehrmachtu¹⁰⁵. W ramach swojej działalności Mehlbergowa wielokrotnie przenosiła tajne wiadomości¹⁰⁶. Sporządzała także różne raporty, m.in. dotyczące transportów więźniów Majdanka¹⁰⁷. W późniejszym czasie przyczyniła się też do rozwoju konspiracyjnej sieci w samym obozie¹⁰⁸. Była przy tym w stałym kontakcie z kierownictwem podziemia w Lublinie¹⁰⁹. Dysponowała szeroką wiedzą o działalności części przedstawicieli podziemia lubelskiego, w tym także osób, które przyjęły *Volkslistę*, by objąć strategiczne stanowiska w niemieckiej administracji w Lublinie i móc

⁹⁸ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 21.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 21; APMM, VII, sygn. 1324, Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów, s. 1.

¹⁰⁰ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 21. Potwierdzają to częściowo późniejsze informacje amerykańskie: cf. A. Grünbaum, *Preface*, w: H. Mehlberg, *Time, Causality, and the Quantum Theory*, vol. 1, s. XIII; R.S. Cohen, *op. cit.*, s. XVI. Zachowała się przy tym sprzeczna ze świadectwem Mehlbergowej relacja, która zaświadcza, że ona „męża przez cały okres okupacji przetrzymała w swoim pokoju” (P.S. Łoś, *op. cit.*, s. 418).

¹⁰¹ R.S. Cohen, *op. cit.*, s. XVI.

¹⁰² USHMM, ref. no. 2003.333, s. 21–23, 25.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 84.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 21.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 23.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 21–22; J. Marszałek, *Majdanek. Obóz koncentracyjny w Lublinie*, wyd. 2, Warszawa 1987, s. 153, 160–161.

¹⁰⁷ *Majdanek w dokumentach*, wyb. W. Lenarczyk, Lublin 2016, s. 405 (Stefania [J. Mehlberg], [Meldunek w sprawie transportu do Auschwitz], 13 IV [1944 r.]).

¹⁰⁸ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 48; J. Marszałek, *op. cit.*, s. 160–161.

¹⁰⁹ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 42, 75.

skuteczniej wspierać działalność ruchu oporu¹¹⁰. Dzięki ścisłej współpracy z takimi osobami była w stanie np. przeglądać w miejscowym *Arbeitsamt* listy osób wywiezionych z obozów w dystrykcie lubelskim.

Mehlbergowa prowadziła szeroką działalność w ramach lubelskiej placówki RGO. W okresie 1941–1944 pełniła w tym oddziale funkcję zastępcy pełnomocnika. Do zadań Mehlbergowej w PKO należała z jednej strony akcja pomocy więźniom na terenie Lublina, z drugiej zaś nadzór organizacyjny nad działalnością lokalnych komitetów opiekuńczych na terenie dystryktu¹¹¹. Od lipca 1943 r. Suchodolska przejęła także od A. Skrzyńskiego obowiązki kontaktowania się w imieniu PKO zarówno z niemiecką administracją, siłami policyjnymi, jak i z zarządem KL Lublin¹¹². W efekcie duża część działań Mehlbergowej związana była z pomocą osadzoną w obozie Majdanku. Rozległość jej działań w tym zakresie jest imponująca.

Przede wszystkim Mehlbergowa odgrywała centralną rolę w akcji dożywiania więźniów Majdanka. Z jej inicjatywy rozpoczęto kampanię dostarczania do obozu pożywnej zupy. Podjęcie tego wyzwania było trudne, nawet we własnej organizacji Mehlbergowa napotykała na obiekcje, gdyż uważano, że jest to zadanie niemożliwe do przeprowadzenia¹¹³. Uzyskano jednak możliwość wwozu pożywienia do obozu, początkowo dla osób chorych na gruźlicę, następnie także dla osób zdrowych¹¹⁴. Dla akcji dożywiania Mehlbergowej udało się otrzymać wsparcie ze strony społeczności Lubelszczyzny¹¹⁵. Dzięki późniejszym jej staraniom władze niemieckie wydały zgodę na zwiększenie częstotliwości dowozu żywności z dwóch razy w tygodniu do dostaw codziennych¹¹⁶. To Mehlbergowa była zobowiązana do odprowadzania transportów żywności od ich odejścia o godzinie 11 spod ówczesnej siedziby biura PKO przy ul. Lubartowskiej (Lubartowerstraße) 2 do samego obozu¹¹⁷. Wielokrotnie

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 103.

¹¹¹ APMM, VII, Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów, sygn. 1324, s. 1.

¹¹² A. Wiśniewska, *Organizacyjny i materialny wkład lubelskiej Rady Głównej Opiekuńczej w dzieło pomocy dla Polaków osadzonych na Majdanku*, „Zeszyty Majdanka” 1975, 8, s. 14.

¹¹³ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 29.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 35, 46; *Majdanek w dokumentach*, s. 337 (Notatka z 19 października 1943 r. ze spotkania z 15 października reprezentantki RGO Janiny Suchodolskiej [prawdziwe nazwisko Spinner Mehlberg] z komendantem KL Lublin poświęconego pomocy osadzoną na Majdanku Polakom).

¹¹⁵ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 47.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 48; J. Marszałek, *op. cit.*, s. 147.

¹¹⁷ Działalność Mehlbergowej była wielokrotnie wzmiankowana we wspomnieniach byłych więźniów Majdanka. Zachowała się nawet obszerna relacja o pierwszym osobistym przekazaniu przez nią transportu żywności więźniom, vide: S. Perzanowska, *Gdy myśli do Majdanka wracają*, Lublin 1970, 100–102. Cf. J. Lipska-Węgrzecka, *Byłam szrajberką rewiru*,

wzmiankowana jest w tej funkcji we wspomnieniach więźniów Majdanka. Wspomagała ją w tym często jej zaufana pomocnica, Anna Huskowska (później Huskowska-Młynarska)¹¹⁸.

Szczególną troską Mehlbergowa otaczała chorych więźniów Majdanka. Osobiście interweniowała u naczelnego lekarza dystryktu lubelskiego oraz u Maxa Blanckego, głównego lekarza obozowego, w sprawie epidemii tyfusu, która wybuchła w czerwcu 1943 r.¹¹⁹ Udało się jej dostarczyć kilka tysięcy fiolek z surowicą antytyfusową do obozu¹²⁰. Działania podjęła także w listopadzie 1943 r., gdy na terenie obozu wzrosła gwałtownie liczba zachorowań na gruźlicę¹²¹. Przekazywała wówczas do obozu potajemnie przesyłki zawierające Ovomaltine i wapno, by wspomóc chorych więźniów¹²². Dzięki staraniom Mehlbergowej na Majdanku został nielegalnie przetransportowany aparat rentgenowski¹²³. W styczniu 1944 r. zorganizowała akcję przeszmuglowania tysięcy dawek lekarstwa przeciwko czerwonce, która panowała wśród więźniów Majdanka przywiezionych transportem z Buchenwaldu¹²⁴. Należy podkreślić, że za większość z nielegalnych czynów Mehlbergowa mogła oczekiwać śmierci z rąk nazistów¹²⁵.

Niektóre z działań Mehlbergowej były skierowane na umożliwienie komunikacji więźniów z ich rodzinami. Samodzielnie dostarczyła do obozu sześć tysięcy kart pocztowych dla więźniów, w efekcie mieli oni także możliwość otrzymywania paczek od krewnych¹²⁶. Nadzorując osobiście przewóz żywności do Majdanka, wielokrotnie potajemnie przekazywała grypsy oraz ustne informacje¹²⁷. W późniejszym czasie Mehlbergowa koordynowała również akcje wśród tych mieszkańców Lublina, jak i Bełżyc, Kurowa, Lubartowa oraz Piasków, którzy byli przetrzymywani przez

w: *My z Majdanka. Wspomnienia byłych więźniarek*, oprac. K. Tarasiewicz, Lublin 1988, s. 119–120.

¹¹⁸ A. Wiśniewska, *op. cit.*, s. 16.

¹¹⁹ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 29–30.

¹²⁰ *Ibidem*, s. 31.

¹²¹ *Ibidem*, s. 34.

¹²² *Ibidem*, s. 41–43; S. Perzanowska, *op. cit.*, s. 135.

¹²³ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 49.

¹²⁴ *Ibidem*, s. 63.

¹²⁵ B. Hirsz, Z. Hirsz, *Grypsy Jerzego Henryka Szczesniewskiego z obozu na Majdanku*, „Zeszyty Majdanka” 2005, 23, s. 152.

¹²⁶ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 28.

¹²⁷ T. Kranz, *Konzentrationslager Lublin. Powstanie, organizacja, działalność*, w: *Więźniowie KL Lublin. 1941–1944*, red. T. Kranz, W. Lenarczyk, Lublin 2022, s. 99. O przekazywaniu przez więźniów wiadomości dla Mehlbergowej pisze obszernie w swoich wspomnieniach: S. Perzanowska, *op. cit.*, s. 102.

Wehrmacht w Majdanku w celu budowania umocnień przed spodziewaną ofensywą Armii Czerwonej. Umożliwiła im przekazywanie korespondencji od rodzin, doprowadziła też do zwolnienia znacznej części z nich¹²⁸.

Niemalą działań Mehlbergowej związanych było z niesieniem pomocy ludności Zamojszczyzny dotkniętej brutalnymi akcjami przeprowadzanymi przez Niemców, zwłaszcza akcją „Werwolf” z lata 1943 r.¹²⁹ Odegrała ona ważną rolę związaną z koordynacją zbierania informacji na temat losów ludności z pacyfikowanych obszarów, w tym także wywożenia dorosłych i dzieci poza Generalne Gubernatorstwo¹³⁰. Część osób z Zamojszczyzny zgromadzono m.in. w obozach na Majdanku i przy ul. Krochmalnej, a niektóre z nich w obozach w Zamościu, Zwierzyńcu i Budzynie. Wobec ludności, która była przetrzymywana w obozach lubelskich, Mehlbergowa mogła podjąć bezpośrednie działania pomocowe. Dzięki memoriałowi skierowanemu przez RGO do Odilo Globocnika, dowódcy SS i Policji w dystrykcie lubelskim, a także pertraktacjom przeprowadzonym przez Mehlbergową z komendantem Majdanka Arthurem Florstedtem, udało się uzyskać zwolnienie niektórych przetrzymywanych w Lublinie osób z Zamojszczyzny¹³¹. Mehlbergowa osobiście koordynowała tę akcję. Wśród archiwaliów zachowały się jej sprawozdania z przeprowadzonych przez nią działań. Po zwolnieniu więźniów nadal była w tej sprawie reprezentantką polskich organizacji pomocowych w Lublinie wobec lokalnych władz niemieckich¹³². Ponadto Mehlbergowa podjęła i koordynowała akcję poszukiwania oraz wykradania dzieci od Niemców z akcji pacyfikacyjnej na Zamojszczyźnie, kierując w teren Janinę Guzowską i inne współpracujące z nią osoby w celu poszukiwania

¹²⁸ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 89–92; J. Kielboń, *Zwolnienia więźniów z Majdanka*, „Zeszyty Majdanka” 2001, 21, s. 79–80.

¹²⁹ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 87.

¹³⁰ APM, VII, Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów, sygn. 1324, s. 2.

¹³¹ J. Suchodolska [J. Mehlberg], *Sprawozdanie Polskiego Komitetu Opiekuńczego w Lublinie dla RGO w Krakowie w sprawie uwolnienia z obozu na Majdanku części Polaków wysiedlonych z Zamojszczyzny*, dokument został przedrukowany w: J. Kielboń, *Wysiedleńcy z Zamojszczyzny w obozie koncentracyjnym na Majdanku*. 1943, Lublin 2006, s. 201. (Oryginał dokumentu znajduje się w Archiwum Państwowym w Lublinie, zespół RGO – Polski Komitet Opiekuńczy Lublin Miasto i Powiat, sygn. 19, s. 12–14; pierwodruk ukazał się w: *Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej*, t. 2, red. C. Madajczyk, Warszawa 1977, s. 202–205; odpowiedni passus znajduje się na s. 204; fotokopia raportu opublikowana została także w: *Majdanek w dokumentach*, s. 350–351). Na temat udziału Mehlbergowej w akcji vide także: J. Kielboń, *Zwolnienia*, s. 79; eadem, *Wysiedleńcy*, s. 21.

¹³² *Majdanek w dokumentach*, s. 352–353 (J. Suchodolska [J. Mehlberg], *Notatka z dnia 8.IX. br. z konferencji odbytej u Amtszefa*, Lublin, 1943 r.).

dzieci¹³³. Mehlbergowa gromadziła także informacje o późniejszej akcji pacyfikacyjnej przeprowadzonej w czerwcu i lipcu 1944 r., podczas której wywożono ludność ze starostwa biłgorajskiego, chełmskiego, hrubieszowskiego i zamojskiego, w tym także ponownie dzieci¹³⁴. Niezależnie od działań podejmowanych na rzecz ludności Zamojszczyzny w trakcie pierwszych miesięcy zimowych, od stycznia 1944 r., Mehlbergowa organizowała pomoc dla ludności Wołynia przewożonej w transportach przez Lublin i przetrzymywanej w obozie przy ul. Krochmalnej w Lublinie, doprowadzając do uwolnienia jednej z grup i osiedlenia jej w wiosce pod miastem¹³⁵.

W kontraście do akcji podejmowanych na rzecz ludności polskiej możliwości udzielania przez Mehlbergową bezpośredniej pomocy tym więźniom przetrzymywanym w lubelskich obozach, którzy przez okupanta przypisani zostali do innych grup etnicznych, były znacznie ograniczone. Wynikało to z faktu, iż działalność pomocowa lubelskiego PKO była przez Niemców sankcjonowana tylko w stosunku do ludności etnicznie polskiej. Działalność Mehlbergowej w zakresie wsparcia osób, którym została przypisana inna etniczność, koncentrowała się na zbieraniu informacji i dokumentowaniu losów przedstawicieli tych grup. We wspomnieniach i zeznaniach Mehlbergowej znajduje się wiele wzmianek na ten temat. Szczególnie wstrząsająca jest partia wspomnień poświęcona dramatycznym wydarzeniom „Krwawej środy”, gdy w listopadzie 1943 r. została wymordowana kilkunastotysięczna grupa żydowskich więźniów obozu w Majdanku¹³⁶. Wydarzenie to wywarło na Mehlbergowej wstrząsające wrażenie – nie tylko z powodu poczucia więzi etnicznej z ofiarami, lecz również z pobudek czysto humanitarnych¹³⁷. Podobnie emocjonalnie zrelacjonowała wywiezienie odebranych matkom dzieci białoruskich z Majdanka do Łodzi w styczniu 1944 r.¹³⁸

Życie w stresujących warunkach silnie oddziaływało wówczas na Mehlbergową. W jej wspomnieniach zachowały się noty dotyczące

¹³³ APM, VII, Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów, sygn. 1324, s. 4. Dalsze szczegóły akcji poszukiwania dzieci podane są także m.in. w relacji Małgorzaty Szewczyk przytoczonej w: *Harcerki. 1939–1945*, oprac. Z. Florczak et al., red. M. Straszewska, Warszawa 1973, s. 222, jak także w: A. Wiśniewska, *Pomoc RGO dzieciom w dystrykcie lubelskim*, „Zeszyty Majdanka” 1980, 10, s. 38.

¹³⁴ APM, VII, Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów, sygn. 1324, s. 3.

¹³⁵ *Ibidem*, s. 4; USHMM, ref. no. 2003.333, s. 95–102.

¹³⁶ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 51–58.

¹³⁷ *Ibidem*, s. 60.

¹³⁸ APM, VII, Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów, sygn. 1324, s. 2; USHMM, ref. no. 2003.333, s. 63; B. Siwek-Ciupak, *Deportowani ze Wschodu. Jeńcy radzieccy, Ukraińcy, Białorusini*, w: *Więźniowie KL Lublin*, s. 430.

koszmarów o odgłosach butów zbliżających się do jej mieszkania, jak także stała obawa, że mąż zostanie zaaresztowany przez Niemców¹³⁹. Przyznała, że w 1943 r., w okresie największych napięć związanych z pomocą jawną i nielegalną dla Majdanka, jej waga spadła do 38 kilogramów, czyli do wartości z czasów, gdy miała 12 lat¹⁴⁰. W swoich wspomnieniach wielokrotnie zaznacza, że dotykał ją strach, choć był zawsze ukrywany, zwłaszcza w trakcie konfrontacji z oficerami obozu w Majdanku. Jednej z wizyt w siedzibie lubelskiego gestapo w domu „Pod Zegarem”, dawnym budynku Urzędu Ziemskiego, przy ul. Uniwersyteckiej 3, poświęciła partię swoich wspomnień¹⁴¹. W różnych miejscach jej relacji znajdujemy określenia takie jak: „byłam przerażona”, „w pierwszym odruchu strachu”, „sparaliżował mnie strach”¹⁴².

Na przełomie lat 1943 i 1944 żyła w stałym przeświadczeniu, że jest śledzona. Wielokrotnie spotykała się ze strony przedstawicieli administracji niemieckiej z groźbami utraty życia lub wolności. W owym okresie była informowana przez władze podziemia, że znajduje się pod obserwacją gestapo. Z drugiej strony poddana była inwigilacji przez lubelską placówkę Sonderdienst¹⁴³. Na początku kwietnia 1944 r. przeprowadzono wobec niej także akcję prowokacyjną¹⁴⁴. W związku z obawą o dekonspirację jej działalności podziemnej zostały dla niej przygotowane nowe dokumenty na nazwisko Jadwiga Wojnarowska, które nosiła stale ze sobą¹⁴⁵. Jeden raz musiała się ratować potajemnie ucieczką z placówki PKO, kiedy to współpracownicy wywieźli ją z zagrożonego lokalu¹⁴⁶. W obawie przed aresztowaniem spędzała niektóre noce u znajomych¹⁴⁷. Podczas akcji lubelskiego Sonderdienstu skierowanej przeciwko jej działalności w dniu 6 kwietnia 1944 r. jeden z jej współpracowników został zaaresztowany. Był torturowany i jeszcze w tym samym miesiącu zamordowano go na Zamku w Lublinie lub w lokalnej siedzibie gestapo¹⁴⁸.

W połowie 1944 r., w obliczu zbliżania się frontu ze wschodu do Lublina, Mehlbergowie zostali wyrzuceni z dotychczas zajmowanego lokum razem z innymi mieszkańcami, otrzymawszy nakaz opuszczenia go w ciągu 48 godzin. Następnie dom ten został przejęty na cele administracji kolei

¹³⁹ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 22, 43.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 50.

¹⁴¹ *Ibidem*, s. 49, 56.

¹⁴² *Ibidem*, s. 49, 56, 109.

¹⁴³ *Ibidem*, s. 66.

¹⁴⁴ *Ibidem*, s. 67–68.

¹⁴⁵ *Ibidem*, s. 66.

¹⁴⁶ *Ibidem*, s. 67–68.

¹⁴⁷ *Ibidem*, s. 94.

¹⁴⁸ *Ibidem*, s. 69–70.

niemieckich. W czerwcu zamieszkali w mieszkaniu w opuszczonym budynku, dotychczas zajmowanym przez rodziny *Volksdeutsche*. Budynek stał w Lublinie na rogu ul. 3 Maja oraz pl. Litewskiego¹⁴⁹. Mehlbergowie przeżyli w nim okres walk niemiecko-radzieckich w mieście, gdy oddziały niemieckie zajmowały umocnione stanowisko w dolnych kondygnacjach¹⁵⁰. W tym czasie, tuż po opuszczeniu przez administrację niemiecką Lublina, a jeszcze przed wkroczeniem Armii Czerwonej, Mehlbergowa była jedną z pierwszych osób, która weszła na teren lubelskiego Zamku. Na miejscu odszukiwała i ratowała więźniów, którzy przeżyli masakrę 22 lipca¹⁵¹.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej do Lublina w mieście został zainstalowany marionetkowy Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. Pierwsze propozycje włączenia Mehlbergowej w działalność PKWN zostały przez nią odrzucone¹⁵². Odmówiła wówczas wzięcia udziału w uroczystości wyzwolenia i upamiętnienia więźniów Zamku, wskazując na fakt, że więzienie Zamku wypełniane już wówczas było osobami, które niedawno jeszcze walczyły z Niemcami¹⁵³. Później kontynuowała działalność jako przedstawicielka lubelskiego PKO. Incydentalnie towarzyszyła także zagranicznym delegacjom, które wizytowały tereny obozu na Majdanku¹⁵⁴.

Mehlbergowej nie udało się jednak odseparować od nowej władzy komunistycznej. Ta bowiem zaczęła dążyć do przejścia pod swoją kontrolę działalności społecznej, którą dotychczas prowadziła RGO. Mehlbergowa jako reprezentantka Rady wzięła m.in. udział w zorganizowanej przez PKWN 3 października 1944 r. – dopiero po upadku powstania warszawskiego – lubelskiej konferencji dotyczącej pomocy Warszawie i ofiarom wojny. Obrady firmowali swoją obecnością m.in. kierownicy resortów PKWN: Bolesław Drobner (Resort Pracy, Opieki Społecznej i Zdrowia) oraz Stanisław Skrzyszewski (Resort Oświaty). Powołano wówczas podporządkowany resortowi B. Drobnera Centralny Komitet Pomocy Warszawie i Ofiarom Wojny, w skład którego weszła Mehlbergowa¹⁵⁵.

Zmiana stosunku PKWN do RGO odbiła się także na wizerunku publicznym Mehlbergowej. 31 października uczestniczyła jako świadek w procesie Zdzisława Musielskiego, komendanta lubelskiego obozu przy ul. Krochmalnej. W trakcie składania zeznań, inaczej niż większość

¹⁴⁹ Wówczas Adolf-Hitler-Platz, w tekście wspomnień matematyczki wzmiankowany jako pl. Unii Lubelskiej.

¹⁵⁰ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 107–109.

¹⁵¹ *Ibidem*, s. 104–106.

¹⁵² *Ibidem*, s. 51.

¹⁵³ *Ibidem*, s. 110.

¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 111–112.

¹⁵⁵ „Rzeczpospolita” 1944, nr 63, s. 3.

świadców, wskazywała na to, że nie wszystkie elementy działalności oskarżonego były niewłaściwe. W prasie lubelskiej zeznania Mehlbergowej, filaru lubelskiej RGO, organizacji mającej nadal duży autorytet na obszarze ówczesnej „radzieckiej” Polski, ukazano tendencyjnie i zdecydowanie negatywnie. Jej postawę oceniono jako zaprzańczą, antyrobotniczą i właściwie antypolską¹⁵⁶.

Krytyka Mehlbergowej była elementem szerszego procesu podporządkowywania agend RGO władzy komunistycznej. 7 grudnia 1944 r. B. Drobner utworzył Centralny Komitet Opieki Społecznej, aprobując tym samym prośbę w tej sprawie grona działaczy społecznych z Lublina, wśród nich Mehlbergowej¹⁵⁷. Komitet miał przejąć zadania RGO¹⁵⁸. Działanie to podjęto już wówczas, mimo że duża część obszaru centralnej Polski, na której RGO prowadziła działalność, nie znajdowała się nawet pod kontrolą PKWN i utrzymującej go przy władzy Armii Czerwonej. Ponad tydzień później CKOS przejął lubelskie agendy RGO¹⁵⁹, po kolejnych kilku dniach B. Drobner przedstawił skład kierownictwa Komitetu. Prezesem został wybrany Stanisław Kalinowski, Mehlbergowa zaś otrzymała funkcję wiceprezesa (wiceprzewodniczącego)¹⁶⁰. Działalność prowadziła nadal z Lublina. W lutym 1945 r. uczestniczyła w wizytacji obozów oświęcimskich. Było to jedynie miesiąc po opuszczeniu terenu przez SS oraz wkroczeniu tam żołnierzy Armii Czerwonej¹⁶¹. W trakcie wizyty ci z niedawnych więźniów, którzy przybyli do Oświęcimia z KL Lublin, rozpoznali Mehlbergową jako osobę, która się nimi opiekowała na Majdanku, i skłonili ją do przenocowania wraz z nimi w baraku obozowym¹⁶².

¹⁵⁶ „Gazeta Lubelska” 1944, nr 83, s. 1.

¹⁵⁷ AAN, Centralny Komitet Opieki Społecznej [dalej: CKOS], sygn. 1, s. 1 oraz 25.

¹⁵⁸ K. Kowalik, *Opieka nad dzieckiem w Generalnym Gubernatorstwie*, Lublin 1986, Biblioteka „Zeszytów Majdanka” 1, s. 205; I. Miernik, *Centralny Komitet Opieki Społecznej 1945–1949. Powstanie i główne etapy działalności*, w: *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, t. 2, red. M. Przeniosło, M. Przeniosło, Kielce 2010, s. 190; M. Brenk, *Dożywianie ludności w kuchniach Stołecznego Komitetu Opieki Społecznej w latach 1945–1948. Przyczynek do badań*, w: *Obrzeża społeczne Warszawy w latach 1945–1989*, red. P. Pleskot, Warszawa 2018, s. 73.

¹⁵⁹ „Rzeczpospolita” 1944, nr 125, s. 190.

¹⁶⁰ AAN, CKOS, sygn. 1, s. 59; AAN, CKOS, sygn. 243, nlb., Protokół I. posiedzenia Centralnego Komitetu Opieki Społecznej.

¹⁶¹ A. Strzelecki, *Evakuierung, Auflösung und Befreiung des KL Auschwitz*, w: *Auschwitz. Nationalsozialistisches Vernichtungslager*, Oświęcim 1997, s. 411–413; idem, *Die Liquidation des KL Auschwitz*, w: *Auschwitz. 1940–1945. Studien zur Geschichte und Konzentrations- und Vernichtungslagers Auschwitz*, Bd. 5, Epilog, red. W. Długoborski, F. Piper, Oświęcim 1999, s. 50–53.

¹⁶² „Gazeta Lubelska” 1945, nr 15, s. 2.

Ostatecznie Mehlbergowa, według jej własnego świadectwa, zakończyła pracę w Lublinie w kwietniu 1945 r., po czym przeniosła się na Mazowsze, bowiem do Warszawy przeniesiono siedzibę CKOS¹⁶³. Początkowo prawdopodobnie mieszkała razem z mężem w Otwocku na ul. Piłsudskiego 8, w kościelnym budynku pełniącym wówczas funkcję domu starców¹⁶⁴. Z kolei w 1946 r. mieszkała już w Warszawie na Saskiej Kępie przy ul. Styki 10 m. 1¹⁶⁵. Jako pracownik CKOS, po jego reorganizacji, zajmowała od 1 listopada 1945 r. stanowisko kierowniczkę inspekcyjno-organizacyjnej w terenie, od 21 maja 1946 r. pełniła funkcję wicedyrektora, następnie zaś – od 19 listopada 1946 r. – dyrektora¹⁶⁶. Jej mąż w tym czasie pracował początkowo jako urzędnik biurowy, nadal pod nazwiskiem Suchodolski¹⁶⁷, później, znów jako H. Mehlberg, wykładał na Uniwersytecie Łódzkim i na połączonych Uniwersytecie i Politechnice we Wrocławiu.

W 1946 r. Mehlbergowa prowadziła już szereg prac koordynacyjnych w ramach swoich obowiązków w Komitecie. Organizowała sieć wojewódzkich komitetów opieki społecznej, m.in. w Olsztynie¹⁶⁸, uczestniczyła również w ogólnopolskich konferencjach kierowników komitetów

¹⁶³ Vide: AAN, CKOS, sygn. 243, nlb., Protokół z posiedzenia odbytego dnia 17 IV 1945; APMM, VII, Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów, sygn. 1324, s. 1.

¹⁶⁴ W jednym z pierwszych listów po zakończeniu wojny do Romana Witolda Ingardena Henryk Mehlberg prosi fenomenologa, by korespondencję kierowano do niego na adres: „Ks. Kazimierz Wójcik, dla Justyna, Otwock, ul. Piłsudskiego 8” (List Henryka Mehlberga do Romana Witolda Ingardena, 8 X 1945, Warszawa, który został opublikowany w: *Korespondencja Romana Witolda Ingardena. Z dziejów „Studia Philosophica. Commentarii Societatis Philosophicae Polonorum”*, oprac. R. Kuliniak et al., Kęty 2018 [Biblioteka Europejska], s. 338). Kolejny list Mehlberga do Ingardena był pisany z Otwocka, vide: Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności [dalej: ANPAN], Roman Ingarden, sygn. 39, nlb., List Henryka Mehlberga do Romana Witolda Ingardena, 1 XI 1945, Otwock. Jest bardzo prawdopodobne, że Mehlberg mieszkał wówczas w Otwocku z żoną. Działalność domu starców zaświadczone jest w: *Spis abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczty i Telegrafów w Warszawie (łącznie z m.st. Warszawa) na rok 1945*, Warszawa 1945, s. 25.

¹⁶⁵ APMM, VII, Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów, sygn. 1324, s. 1. Mehlberg mieszkał na Styki 10/1 już w pod koniec stycznia 1946 r.; vide: ANPAN, Roman Ingarden, sygn. 39, nlb., List Henryka Mehlberga do Romana Witolda Ingardena, 26 I 1946, Warszawa.

¹⁶⁶ AAN, CKOS, sygn. 1, s. 144 oraz 168; AAN, CKOS, sygn. 243, nlb., Protokoły nr 8 i 28.

¹⁶⁷ ANPAN, Roman Ingarden, sygn. 39, nlb., List Henryka Mehlberga do Romana Witolda Ingardena, 1 XI 1945. Jeszcze w styczniu 1946 r. Mehlberg używał nazwiska P. Suchodolski, vide: ANPAN, Roman Ingarden, sygn. 39, nlb., List Henryka Mehlberga do Romana Witolda Ingardena, 26 I 1946, Warszawa.

¹⁶⁸ P. Sowa, *Po obu stronach kordonu. Wspomnienia*, Olsztyn 1969, s. 188–189.

opieki społecznej¹⁶⁹. Zaczęła także prowadzić działalność o wymiarze przekraczającym zakres krajowy, uczestnicząc w pracy międzynarodowych organizacji wspierających opiekę społeczną na świecie. Podczas miesięcznego pobytu w Szwajcarii we wrześniu 1946 r. wzięła udział w genewskim zjeździe założycielskim International Union for Child Welfare (Międzynarodowego Związku Pomocy Dzieciom) w Genewie, wygłaszając referat dotyczący działalności CKOS¹⁷⁰. Po powrocie opublikowała obszernie sprawozdanie z tego zjazdu¹⁷¹ oraz artykuł zatytułowany *Międzynarodowy Związek Pomocy Dzieciom (Union Internationale de Secours aux Enfants)*¹⁷². W konsekwencji zjazdu genewskiego, na skutek działań Mehlbergowej, w drugiej połowie października 1946 r. doszło w Polsce do wizyty delegacji przedstawicieli organizacji pomocowych z Ameryki Południowej¹⁷³.

Tuż po zakończeniu wizyty gości południowoamerykańskich, 2 grudnia 1946 r., Mehlbergowa złożyła zeznanie w sprawie Zamojszczyzny. Rolę świadka pełniła wobec sędziego śledczego I rejonu Sądu Okręgowego w Warszawie Jerzego Ignatowicza, późniejszego profesora prawa na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Świadcstwo dotyczyło niemieckich akcji przesiedleń ludności z Zamojszczyzny i Wołynia¹⁷⁴.

W owym czasie Mehlbergowa była pod wrażeniem rozwiązań szwajcarskich, które miała okazję widzieć podczas pobytu genewskiego¹⁷⁵. Szczególnie zainteresowana była zaadaptowaniem propozycji pedagogicznych Waltera Cortiego do Polski. Utworzonej przez niego dziecięcej wiosce w Trogen Mehlbergowa poświęciła artykuł zatytułowany *Wioska Pestalozzi'ego w Szwajcarii*¹⁷⁶.

¹⁶⁹ „Gazeta Lubelska” 1946, nr 132, s. 5.

¹⁷⁰ AAN, CKOS, sygn. 16, s. 210; sygn. 243, nlb., Protokoły nr 22 i 25; „Robotnik” 1946, nr 284, s. 2.

¹⁷¹ J. Suchodolska [J. Mehlberg], *Zjazd Międzynarodowego Związku Pomocy Dzieciom (Union Internationale de Secours aux Enfants) w Genewie*, „Opiekun Społeczny” 1946, 1 (5), 9–10, s. 37–39. O zjeździe genewskim z 1946 r., w którym wzięła udział Mehlbergowa vide: *XXIIe session du Conseil général de l'Union internationale de secours aux enfants*, „Revue Internationale de la Croix-Rouge” 1946, 28, 77, 335, s. 946–948.

¹⁷² J. Suchodolska [J. Mehlberg], *Międzynarodowy Związek Pomocy Dzieciom (Union Internationale de Secours aux Enfants)*, „Opiekun Społeczny” 1946, 1(5), 7–8, s. 31–38.

¹⁷³ „Gazeta Ludowa” 1946, nr 297, s. 3; nr 301, s. 5; S. Zgrzebski, *Egzotyczni goście*, „Opiekun Społeczny” 1946, 1(5), 9–10, s. 39. O Halinie Piekarskiej, vide: W. Barciszewska, *Adwokat Halina Piekarska. 22.X.1913 – 25.V.1989*, „Palestra” 1989, 33, 11–12, s. 187–190.

¹⁷⁴ APMM, VII, Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów, sygn. 1324, s. 1.

¹⁷⁵ *Visitor at home*, s. 14.

¹⁷⁶ Vide: J. Suchodolska [J. Mehlberg], *Wioska Pestalozzi'ego w Szwajcarii*, „Opiekun Społeczny” 1947, 2(6), 3–4, s. 147–151.

Działalność na niwie międzynarodowej była przez Mehlbergową kontynuowana także w 1947 r. W dniach 8–10 września 1947 r. przewodniczyła polskiej delegacji podczas paryskiego zjazdu International Union for Child Welfare, wybrano ją wówczas także do komitetu organizacyjnego tego zjazdu. W konsekwencji jej zabiegów dyrektor europejskiego oddziału Save the Children Federation, Charles Rhind Joy, podjął działania w kierunku założenia stałego przedstawicielstwa Save the Children w Polsce i przyjechał w październiku do Polski¹⁷⁷. W sporządzonym po powrocie raporcie jednoznacznie wskazywał na CKOS jako tę organizację, za pośrednictwem której amerykańskie organizacje pomocowe powinny prowadzić akcję wsparcia dla potrzebujących w Polsce, gdyż kierowany przez Mehlbergową komitet nie ulega wpływom partyjnym, jej pracownicy są ludźmi niezwykle uczciwymi, a ona sama jest podziwiana przez wszystkich bez wyjątku, z którymi miała się spotkać w trakcie swojej wizyty w Polsce¹⁷⁸. Podobnie entuzjastyczne oceny pracy Mehlbergowej płynęły także ze strony władz International Union for Child Welfare¹⁷⁹.

Wkrótce po tym, w listopadzie 1947 r., Mehlbergowa, wciąż jako J. Suchodolska, wyjechała do Stanów Zjednoczonych na pół roku jako stypendystka Organizacji Narodów Zjednoczonych¹⁸⁰. W trakcie swojego pobytu przebywała m.in. w tymczasowej siedzibie ONZ w Lake Success, obserwowała pracę Children's Bureau w Federal Security Agency w Waszyngtonie, wizytowała pracę *home demonstration agents* w Północnej Karolinie, jak też zapoznawała się z działaniami podejmowanymi przez służby opieki nad dzieckiem w placówkach stanu Illinois¹⁸¹. W drugiej

¹⁷⁷ AAN, CKOS, sygn. 16, s. 104 oraz 107; sygn. 243, nlb., Protokoły nr 35, 38 oraz 39; „Robotnik” 1947, nr 263, s. 2; *Conference on the Various Forms of Relief and Their Administration*, „International Child Welfare Review” 1947, 1, 5–6, s. 206.

¹⁷⁸ Harvard University. Harvard Divinity School Library [dalej: HDSL], bMS 347, 47–19. Wizytę Joya zrelacjonowała Mehlbergowa w: AAN, CKOS, sygn. 16, s. 99.

¹⁷⁹ AAN, CKOS, sygn. 16, s. 29–30.

¹⁸⁰ AAN, CKOS, sygn. 16, s. 91; sygn. 243, nlb., Protokoły nr 40 i 41; HDSL, bMS 347, 47–19; National Archives and Records Administration [dalej: NARA], 85-T715-7505, Vol. 15979–15980, zdj. 288, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G94V-1XJD?i=287&cc=1923888&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A245C-X5P> [dostęp: 1.06.2023]. Ówczesny pobyt Mehlbergowej jako stypendystki Organizacji Narodów Zjednoczonych potwierdzają także inne publikacje, m.in.: *American Men of Science*, s. 3555 oraz *Services set tomorrow*, s. 33.

¹⁸¹ AAN, CKOS, sygn. 1, s. 336; *For Women Only. North Carolinians Praised*, „Southern Planter” 1948, 109, 5, s. 38; „Durham Morning Herald” 1948, nr 53, s. 5, 15; „Durham Sun” 14 I 1948, s. 11; *Visitor at home*, s. 14.

połowie lutego 1948 r. wzięła udział w posiedzeniu zarządu i dyrekcji Rady Polonii Amerykańskiej w Chicago, gdzie została gorąco przyjęta¹⁸².

Na zakończenie pobytu w Stanach Zjednoczonych, w kwietniu 1948 r., wzięła udział w IV Międzynarodowej Konferencji Pracy Społecznej, która odbyła się w Atlantic City i w Nowym Jorku. Wygłosiła tam referat dotyczący perspektyw edukacji w zakresie pracy socjalnej oraz komunikat o sytuacji ludności w Polsce i dostępnego jej wsparcia ze strony instytucji społecznych. W trakcie obrad brała udział w pracach komitetu, który opracował rezolucję skierowaną do ONZ w sprawie kształcenia pracowników pracy socjalnej. Mehlbergowa postulowała utworzenie Polskiego Komitetu Służby Społecznej i delegowanie jego przedstawiciela do Międzynarodowego Komitetu Wykonawczego Służby Społecznej. Po powrocie do kraju opublikowała relację z konferencji w „Opiekunie Społecznym”¹⁸³. Została także wiceprzewodniczącym utworzonego Polskiego Komitetu Apelu ONZ Pomocy Dzieciom w Polsce¹⁸⁴.

Niedługo potem ruszyła w kolejną, tym razem znacznie krótszą, podróż zagraniczną. Jako przewodnicząca polskiej delegacji wzięła udział w obradującym w dniach 10–16 sierpnia 1948 r. sztokholmskim kongresie International Union for Child Welfare. Pełniła funkcję jednego z wiceprzewodniczących zjazdu. Wybrano ją również na ważne stanowisko członka Komitetu Wykonawczego International Union for Child Welfare. W trakcie obrad Mehlbergowa wygłosiła referat na temat sytuacji dzieci oraz problemów mieszkaniowych w Polsce, a na posiedzeniu plenarnym przedstawiła projekt rezolucji dotyczącej polskich dzieci wywiezionych do Niemiec w czasie wojny. W trakcie pobytu w Szwecji Mehlbergowa poczyniła skuteczne zabiegi w celu zorganizowania w ambasadzie polskiej w Sztokholmie przyjęcia, w którym wzięli udział przedstawiciele licznych organizacji międzynarodowych i członkowie delegacji biorących udział w kongresie¹⁸⁵. Tematowi dziecka uchodźczego poświęcone

¹⁸² L. Pastusiak, *Polonia a stosunki polsko-amerykańskie w latach 1948–1949*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 1998, 1, s. 57; idem, *Z tajników archiwów dyplomatycznych (Stosunki polsko-amerykańskie w latach 1948–1954)*, Toruń 2002, s. 149.

¹⁸³ Vide: J. Suchodolska [J. Mehlberg], *IV Międzynarodowy Zjazd Pracy Społecznej*, „Opiekun Społeczny” 1948, 3(7), 7–8, s. 281–286. Cf. z relacją z tego zjazdu: „Survey Midmonthly” 1948, nr 5, s. 139–144 oraz z: *Proceedings. Fourth International Conference of Social Work. Atlantic City, N.Y., April 17–21, 1948. New York, April 24–25, 1948*, New York 1948, s. 108.

¹⁸⁴ AAN, CKOS, sygn. 243, nlb., Protokół nr 52.

¹⁸⁵ AAN, CKOS, sygn. 1, s. 144; sygn. 16, s. 29–30; sygn. 243, nlb., Protokół nr 53; J. Suchodolska [J. Mehlberg], [*Housing and Child Welfare. Poland*], „International Child Welfare Review” 1948, 2, 4–5, s. 192–194; J. Suchodolska [J. Mehlberg], *Kongres Międzynarodowego Związku Opieki nad dzieckiem i młodzieżą*, „Opiekun Społeczny” 1948, 3(7), 9–10, s. 322–332. Vide także: *International Union for Child Welfare. General Council. [Members of the Bureau]*,

były artykuły w „Opiekunie Społecznym” z owego roku, niewątpliwie związane z inicjatywą Mehlbergowej. Według późniejszej publikacji z lat sześćdziesiątych otrzymała ona bliżej niezidentyfikowany szwedzki złoty medal, przy tej informacji odnajdujemy datę 1941–1950¹⁸⁶. Możliwe więc, że nastąpiło to podczas jej pobytu w Szwecji w 1948 r. Po powrocie do Polski Mehlbergowa opublikowała obszerną relację ze zjazdu.

11 listopada 1948 r. Mehlbergowa po raz kolejny złożyła zeznania dotyczące okresu swojej działalności w PKO w Lublinie. Tym razem świadectwo dotyczyło niemieckich transportów dzieci wysyłanych z Lubelszczyzny na Zachód. Do zeznań dołączona została lista poszczególnych transportów, sporządzona w oparciu o obserwacje dokonane przez pracowników terenowych oddziałów PKO. Protokół zeznania przechowywany był następnie w dokumentacji Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce (sygn. 310/48)¹⁸⁷.

W 1949 r. CKOS z woli ówczesnych komunistycznych władców Polski zakończył swoje działanie¹⁸⁸. Proces jego likwidacji rozpoczął się 31 stycznia 1949 r., tuż po powstaniu PZPR, na mocy zarządzenia Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej. Oficjalnie powodem było polepszenie sytuacji ekonomicznej w Polsce, jednak likwidacja Komitetu była zgodna z polityką centralizacji państwa¹⁸⁹. 2 marca 1949 r. Główna Komisja Likwidacyjna przejęła agendy i majątek CKOS, Zarząd CKOS złożył swoje mandaty, a Mehlbergowa utraciła funkcję¹⁹⁰, choć pojawiały się jeszcze po tym dokumenty podpisane w podobnych sprawach przez nią jako

„International Child Welfare Review”, 1948, 2, 4–5, s. 155; *International Union for Child Welfare. General Council. [List of Participants]*, „International Child Welfare Review” 1948, 2, 4–5, s. 159; *International Union for Child Welfare. General Council. [Summary of the Proceedings]*, „International Child Welfare Review” 1948, 2, 4–5, s. 175; „Robotnik” 1948, nr 242, s. 3; nr 255, s. 1; B. Chisholm, *General Council of the International Union for Child Welfare in Stockholm*, Genéve 1948, World Health Organization. Executive Board 2nd Session/37; Vide: także artykuły w szwedzkiej prasie: „Svenska Dagbladet” 15 VIII 1948, s. 10; „Dagens Nyheter” 15 VIII 1948, s. 3; „Aftonbladet”, Årg. 119, 15 VIII 1948, s. 5.

¹⁸⁶ *American*, s. 3555.

¹⁸⁷ N. Szuman, R. Hrabar, *Germanizacja dzieci polskich w świetle dokumentów*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” 1950, 5, s. 65.

¹⁸⁸ A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny. Struktury i ludzie*, cz. 2, Warszawa 2022, s.v. *Centralny Komitet Opieki Społecznej*, s. 930.

¹⁸⁹ I. Miernik, *op. cit.*, s. 214.

¹⁹⁰ AAN, CKOS, sygn. 243, nlb., Książka protokołów (protokół nr 64). Jeszcze pod koniec lutego 1949 r. Mehlbergowa pracowała jako dyrektor CKOS, vide: AAN, CKOS, sygn. 1, s. 189.

przedstawicielkę Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej¹⁹¹. W związku z rozwiązaniem CKOS działalność Mehlbergowej we władzach International Union for Child Welfare musiała zostać przerwana. Nie wzięła już udziału w sesji Komitetu Wykonawczego, która odbyła się w Genewie w dniach 27–30 września 1949 r.¹⁹² Niecały rok później, w lipcu 1950 r., podczas londyńskiego zjazdu Mehlbergową pozbawiono funkcji członka Komitetu Wykonawczego IUCW ze względu na niemożność wypełniania obowiązków¹⁹³.

Mehlbergowa następnie przeniosła się do Łodzi: od 19 maja 1949 r. mieszkała przy ul. Piotrkowskiej 145/28 u Jerzego Markiewicza, którego w podaniu o paszport do Ministerstwa Administracji Publicznej z dnia 29 listopada 1949 r. określiła jako „szwagier” i dodała, że w danej chwili jest na jego utrzymaniu, a „drugi szwagier” już jej nie utrzymuje, ponieważ wiosną 1949 r. wyemigrował do Izraela, gdzie znajdowała się jej „jedyna [sic!] siostra”¹⁹⁴. Wobec faktu, że część jej rodziny wyemigrowała już do Izraela, zaś mąż wyjechał do Kanady na stypendium¹⁹⁵, Mehlbergowa zdwoiła starania o uzyskanie pozwolenia na wyjazd z kraju¹⁹⁶. Małżeństwo już od 1946 r., w porozumieniu z amerykańskimi krewnymi, przygotowywało się powoli do emigracji, początkowo do Stanów Zjednoczonych przez Szwecję¹⁹⁷. Miejsca, w których Mehlbergowa się wychowywała i ukształtowała: Żurawno i Lwów, zostały zagarnięte przez Związek Radziecki, nie mogła tam powrócić. Jej rodzeństwo już wówczas wyemigrowało. W tych warunkach Mehlbergowa podjęła ostateczną decyzję o emigracji, którą przyspieszyć musiały także postępy

¹⁹¹ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma [dalej: AŻIH], 350, Archiwum American Joint Distribution Committee w Polsce 1945–1949 [Joint], 1495, s. 15.

¹⁹² *I.U.C.W. News. Session of the Executive Committee*, „International Child Welfare Review” 1949, 3, 6, s. 275.

¹⁹³ *General Council of the International Union for Child Welfare. London, 6–12 July 1950*, „International Child Welfare Review” 1950, 4, 4–6, s. 204. Miejsce Mehlbergowej zajęła Hannah Sen.

¹⁹⁴ AIPN, IPN BU 1538/15314.

¹⁹⁵ Jeszcze 10 stycznia 1949 r. Mehlberg był we Wrocławiu, vide: AAN, MEN, Teczka osobowa Henryka Mehlberga, s. 97. Decyzja o urlopie od 15 stycznia została podjęta dopiero po czasie, w kwietniu, vide: AAN, MEN, Teczka osobowa Henryka Mehlberga, s. 100. Prośba Mehlberga o przedłużenie urlopu nadeszła już z Toronto: vide: AAN, MEN, Teczka osobowa Henryka Mehlberga, s. 102.

¹⁹⁶ AIPN, IPN BU 1538/15314.

¹⁹⁷ AŻIH, Joint, 122, s. 67; AŻIH, Joint, 144, s. 122; AŻIH, Joint, 1499, s. 26, 354, 355; AŻIH, Joint, 1844, s. 174, 179, 207, 210, 212; AŻIH, Joint, 1500, s. 177; AŻIH, Joint, 1508, s. 108; AŻIH, Joint, 1516, s. 234; AŻIH, Joint, 1563, s. 129.

stalinizacji kraju oraz likwidacja CKOS. Gdy zaś mąż znalazł się w Kanadzie w ramach stypendium Lady Davis Foundation, rychła emigracja Mehlbergowej była pewna.

Powtórzmy, 29 listopada 1949 r. jako Józefa Pepi Mehlberg – a nie jako urodzona dekadę później Janina Suchodolska – napisała w Łodzi podanie do Wydziału Paszportowego Ministerstwa Administracji Publicznej w Warszawie o paszport w celu emigracji do Izraela do siostry i szwagra. By zwiększyć swoje szanse na wyjazd, oświadczyła, że została porzucona przez męża i jest z nim w separacji. W konsekwencji odpowiedzi ze strony Ministerstwa Administracji Publicznej rozpoczęła starania o uzyskanie szybkiego rozwodu. Został on udzielony 24 kwietnia 1950 r. przez Sąd Okręgowy w Łodzi. Rozwód miał przyspieszyć uzyskanie zgody na emigrację¹⁹⁸. Nie udało się nam ustalić, czy paszport został jej przyznany i kiedy, czy też podanie spotkało się z odmową. Nie wiemy zatem, jakimi dokumentami Mehlbergowa posługiwała się przy przekraczaniu granic kanadyjskiej i amerykańskiej. W późniejszej korespondencji H. Steinhaus odnajdujemy informację, że w przeciwieństwie do męża, Mehlbergowa nie otrzymała paszportu i zdecydowała się opuścić Polskę przez „zieloną granicę”¹⁹⁹, czyli nielegalnie. Ewentualna odmowa wyjazdu Mehlbergowej byłaby zgodna z tym, co wiadomo na temat perspektyw emigracyjnych ludności żydowskiej zamieszkującej Polskę po II wojnie światowej. Do 1948 r. wyjazd z Polski przez osobę pochodzenia żydowskiego był stosunkowo łatwy. Później natomiast żydowskie biura emigracyjne zostały zlikwidowane, a możliwości emigracji ograniczono do minimum. Wskutek tego ludność żydowska zaczęła uciekać się do naturalnego sposobu „wyjazdu” z kraju, jaką była metoda „przez zieloną granicę”; dolnośląski odcinek granicy z Czechosłowacją nadawał się znakomicie do jej testowania²⁰⁰.

Tak czy inaczej Mehlbergowa opuściła Polskę i znalazła się w Kanadzie, w Toronto. H. Mehlberg już tam pracował jako wykładowca w Department of Philosophy Uniwersytetu w Toronto²⁰¹. Jej też udało się uzyskać pracę na tej samej uczelni, gdzie w latach 1951–1955 wykładała

¹⁹⁸ AIPN, IPN BU 1538/15314.

¹⁹⁹ *Hugo Steinhaus*, s. 68.

²⁰⁰ E. Waszkiewicz, *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku na tle polityki wyznaniowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1945–1968*, Wrocław 1999, s. 20.

²⁰¹ University of Toronto. University of Toronto Archives and Records Management Services [dalej: UTARMS], A1970-0024, University of Toronto. Board of Governors. Minutes [dalej: UTBGM], 10, s. 84, 94; *University of Toronto Report of the Board of Governors for the Year Ended 30th June 1949* (No. 12), Toronto 1950, s. 29; R.S. Cohen, *op. cit.*, s. XVI; J.G. Slater, *Minerva's Aviary. Philosophy at Toronto, 1843–2003*, Toronto–Buffalo–London 2005, s. 411, przyp. 4.

matematykę na studiach podyplomowych²⁰². W Toronto Mehlbergowie zamieszkiwali początkowo przy 7 Browning Av.²⁰³, następnie przy 205 Vaughan Rd., Apt. 27N²⁰⁴.

Najprawdopodobniej podczas pobytu w Kanadzie Mehlbergowa spisała swoje wspomnienia z okresu II wojny światowej, obejmujące okres od pierwszej okupacji sowieckiej we Lwowie do początków panowania Armii Czerwonej w Lublinie. Tekst zawiera bardzo krytyczne uwagi dotyczące panowania radzieckiego we Lwowie w latach 1939–1941, jak także w Polsce pojałtańskiej. Jest bardzo mało prawdopodobne, by wersja polskojęzyczna z takimi elementami mogła powstać jeszcze w Lublinie, Warszawie czy Łodzi. Natomiast już w Kanadzie do tekstu wspomnień miała dostęp etnolożka i tłumaczka Anna Stearns, z domu Seidner²⁰⁵. Tekst ten towarzyszył Mehlbergowej do jej ostatnich dni²⁰⁶.

Kanada, jak się wydaje, miała być dla Mehlbergów tylko przystankiem na drodze do osiedlenia się w Stanach Zjednoczonych. Temu podporządkowane były ich starania migracyjne przedsiębrane od 1946 r. Wydaje się też, że od pobytu Mehlbergowej w stanie Illinois w początku 1948 r. planowali ostatecznie zamieszkać w Chicago, mieście z dużym skupiskiem polonijnym. Starania Mehlbergów o emigrację z Kanady do Stanów Zjednoczonych napotykały jednak w okresie makkartyzmu na przeszkody ze strony administracji amerykańskiej. Decyzja została zmieniona na pozytywną

²⁰² UTARMS, A1970-0024, UTBGM, 12, s. 150; UTARMS, A1970-0024, UTBGM, 14, s. 61; *American*, s. 3555; *Services set tomorrow*, s. 33.

²⁰³ *Toronto City Directory with 'Phone List*, vol. 77, Montreal–Halifax–Ottawa 1952, s. 1064 oraz część 2A, s. 80.

²⁰⁴ Vide: *List of Members*, „Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association” 1952–1953, 26, s. 103.

²⁰⁵ Seidner na bazie wspomnień Mehlbergowej i dodatkowych uzupełniających informacji stworzyła swoją nieopublikowaną pracę *The Dead and the Silent. A Social History of Poland under the German Occupation and as a Satellite*.

²⁰⁶ Mehlbergowa podejmowała działania, by udostępnić szerszemu gronu w Polsce swoje, jak je nazywała, „pamiętniki” w drugiej połowie lat sześćdziesiątych. Po jej śmierci zadania tego podjął się Mehlberg, który doprowadził do przetłumaczenia tekstu na język angielski. Pomimo prób opublikowania tekstu zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w Polsce, oraz współpracy różnych osób, nie udało się zrealizować tego celu. Dwie wersje angielskiego tłumaczenia zostały złożone odpowiednio w 1992 i 2003 r. w United States Holocaust Memorial Museum. Vide: ZNiO, sygn. 17013, s. 331–337, 339–344; USHMM, ref. no. 2003.333, s. 3; „*Janina's Story*” memoir, United States Holocaust Memorial Museum. Finding aid, <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn514361> [dostęp: 21.05.2023]; *Janina Spinner Mehlberg testimony*, United States Holocaust Memorial Museum. Finding aid, online: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn502780> [dostęp: 21.05.2023].

dopiero w wyniku interwencji w amerykańskim Departamencie Stanu filozofa Sidneya Hooka, wówczas wpływowego antykomunisty²⁰⁷.

Pierwszym amerykańskim przystankiem na drodze do Chicago było dla Mehlberga Princeton. Przebywał tam przez część roku akademickiego 1955–1956 jako *visiting lecturer* filozofii²⁰⁸. Przyjęcie tej oferty przez Mehlberga zbiegło się z objęciem katedr filozoficznych w Princeton przez Carla G. Hempła i Gregory Vlastosa oraz wyznaczeniem Johna Ackrilla na stanowisko *visiting associate professor*. Nietrudno zauważyć, że Uniwersytet Princeton wówczas zyskiwał dwa tandemy filozoficzne: dwóch historyków filozofii starożytnej oraz dwóch filozofów nauki. Na Princeton pracował też wówczas młody Hilary Putnam, kilka lat po doktoracie u zmarłego jedynie dwa lata wcześniej Hansa Reichenbacha. Wykładowcą w Princeton był także filozof nauki i języka Sylvain Bromberger, uczeń Reichenbacha i Mortona White'a, który miał wkrótce (w 1959 r.) podążyć za Mehlbergiem w swojej peregrynacji uniwersyteckiej. Departamentem filozofii w Princeton kierował wówczas Ledger Wood.

Mehlbergowie w Princeton przebywali razem, przynajmniej przez jakiś czas. Wspomnił o tym sam Henryk w liście do A. Tarskiego w następującym kontekście: „Gdyśmy z Józią przeprowadzili się z Princeton do Chicago, zamieszkaliśmy w jego [tj. Charlesa Morrisa] domu”²⁰⁹.

Nota bene Adolf Grünbaum, wspominając spotkanie z Mehlbergiem w Princeton, nie odnotował faktu, żeby w Princeton Mehlbergowi towarzyszyła żona. Dodał tylko, że to właśnie on, Grünbaum, miał nalegać na powołanie Mehlberga na katedrę w Chicago²¹⁰. Mehlberg zaakceptował tę propozycję. Według dokumentacji z Princeton opuścił tamtejszy uniwersytet 27 grudnia 1955 r.²¹¹ Do Chicago w 1956 r. podążyła także jego żona²¹².

Chicago stało się miejscem pobytu Mehlbergów w Stanach Zjednoczonych na następnych kilkanaście lat. Zamieszkiwali początkowo przy

²⁰⁷ R.S. Cohen, *op. cit.*, s. XVI.

²⁰⁸ *Notes and News*, „Journal of Philosophy” 1955, 52, 10, s. 278.

²⁰⁹ UCB, BANC MSS 84/69c, 1/17, nlb., List Henryka Mehlberga do Alfreda Tarskiego, 3 IX 1976.

²¹⁰ A. Grünbaum, *op. cit.*, s. XIII.

²¹¹ *Mehlberg, Henry* [Princeton University Library. Faculty and Professional Staff files, Subgroup 13: P, 1764-2014. Finding aid], https://findingaids.princeton.edu/catalog/AC107-13_c303 [dostęp: 20.06.2023].

²¹² Vide: *Who's Who of American Women (and Women of Canada). A Biographical Dictionary of Notable Living Women of the United States of America and other Countries*. 4th ed. (1966–1967), Chicago, IL 1967, s. 784. Jeszcze w połowie 1956 r. na Uniwersytecie w Toronto planowano, że będzie nauczwała w roku akademickim 1956/1957 na studiach podyplomowych, vide: UTARMS, D091-003 Department of University Extension, 05, 1956–1957, s. 12.

5758 Kenwood Ave.²¹³, a potem – przynajmniej od 1964 r. – przy 2231 East 67th, Apt. 10D; był to ich ostatni poświadczony w źródłach adres w Chicago²¹⁴. Stopniowo wrastali w lokalną społeczność akademicką. Wreszcie 10 sierpnia 1962 r. Josephine Janina Mehlberg uzyskała obywatelstwo amerykańskie²¹⁵. Było to niecały miesiąc po tym, gdy obywatelem Stanów Zjednoczonych stał się jej mąż²¹⁶.

Gdzie Mehlbergowa pracowała po przybyciu do Chicago? W latach 1957–1961 związana była z University of Chicago²¹⁷. Pracowała tam jako *senior mathematician* i *study coordinator*²¹⁸. Była przypisana do uniwersyteckiej jednostki badawczej System Research, kierowanej przez Waltera Bartky'ego, wiceprezydenta uniwersytetu odpowiedzialnego za specjalne programy naukowe. W jednostce System Research prowadzone były badania na mocy kontraktu zawartego przez United States Air Force z University of Chicago w 1954 r. Ich celem było przeprowadzanie analitycznych studiów dotyczących właściwości dynamicznych niektórych systemów broni powietrznej, jak także różnych badań pomocniczych. W latach 1956–1957 pracowano nad zadaniem nr 4 („Study 4”, którego koorynatorem był Anil Nerode), określonym jako „System Stability Criteria” (kryteria stabilności systemów), a w październiku 1957 r. sporządzono pisemne finalne sprawozdanie z tych badań, zatytułowane *Fundamental Concepts in the Theory of Systems*. Sprawozdanie składało się z pięciu oddzielnie autoryzowanych opracowań: I. *Digital Processes* napisanego przez Stanleya Tennenbauma; II. *Discrete Linear Mechanisms* oraz III. *Continuous*

²¹³ Był to adres zamieszkania podany w rejestrze naturalizacji zarówno na karcie Józefiny Mehlbergowej, jak i Henryka Mehlberga. Vide: NARA, 21, Illinois, County Naturalization Records, 1800–1998 [IL], 8465405, <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:QGFB-R445> [dostęp: 6.05.2023]; NARA, 21, IL, 8464761, <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:QGFB-R44P> [dostęp: 6.05.2023].

²¹⁴ Vide: *List of the Members of the Canadian Mathematical Congress. November 30, 1964*, „Canadian Mathematical Bulletin” 1965, 8, 2, s. 256; *American*, s. 3555; *Association for Symbolic Logic*, „Journal of Symbolic Logic” 1967, 32, 4, s. 597; *Services set tomorrow*, s. 33; Cook County Courthouse, Chicago [dalej: CCC], Cook County Deaths [dalej: CCD], No. 02674: Josephine Mehlberg, <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:Q2MF-W92Q> [dostęp: 14.04.2022].

²¹⁵ NARA, 21, IL, 8465405, <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:QGFB-R445> [dostęp: 6.05.2023]; NARA, 21, U.S. District Court for the Eastern (Chicago) Division of the Northern District of Illinois. Index to Naturalization Petitions, 1926–1979 [ED], 8465405, <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:2H5T-SG6> [dostęp: 6.05.2023]; *American Men of Science*, s. 3555.

²¹⁶ NARA, 21, IL, 8464761, <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:QGFB-R44P> [dostęp: 6.05.2023]; NARA, 21, ED, 8464761, <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:2H5T-SGD> [dostęp: 6.05.2023].

²¹⁷ *American*, s. 3555.

²¹⁸ *Services set tomorrow*, s. 33.

Mechanisms – oba napisał A. Nerode; IV. *Weighting functions and function spaces* autorstwa Josephine Mehlberg; V. *Finite Automata and the Representation of Events* przez Johna R. Myhilla²¹⁹.

Artykuł IV Mehlbergowej został w *Introduction do Fundamental Concepts...* scharakteryzowany dokładniej niż pozostałe I, II, III i V. Określono go jako „somewhat specialized” (nieco specjalistyczny) oraz zaznaczono, że rozważa się w nim „weighting functions for continuous mechanisms from the point of view of functional analysis” (funkcje wagi dla mechanizmów ciągłych z punktu widzenia analizy funkcjonalnej). I dodano – jakby dla usprawiedliwienia faktu, że został on włączony do tomu sprawozdań – następujące wyjaśnienie: „The notion of weighting function is, of course, a common one. However, it is often the case that applications of some techniques of restricted validity are indiscriminate. Notions of functional analysis are extremely apt for precisely delineating the correct state of affairs.”²²⁰.

Faktem jest, że centralne miejsce w *Fundamental Concepts...* stanowią artykuły II i III A. Nerode, które dotyczą podstaw teorii sterowania. Artykuł Mehlbergowej jest bardzo luźno związany z tą tematyką, brak w nim konkretnych i praktycznych przykładów. Natomiast zawiera szereg rezultatów dotyczących operatorów liniowych na przestrzeniach funkcyjnych. Ciekawe jest ogólne twierdzenie 5 (s. 97), które charakteryzuje operatory całkowite na przestrzeniach L_p jako ograniczone operatory liniowe i przesuwalne (*translatable*). Pozostałe rezultaty są podobne, zmieniona jest tylko przestrzeń. Profesor Michał Wojtylak z Uniwersytetu Jagiellońskiego, któremu jesteśmy wdzięczni za szereg wnikliwych uwag na temat tomu *Fundamental Concepts in the Theory of Systems* i, w szczególności, zamieszczonej w nim pracy Mehlbergowej, zechciał uprzejmie nam zakomunikować, że „Twierdzenie 5 jest to znany obecnie wynik, używany np. w fizyce kwantowej, natomiast nazwisko p. Mehlberg nie pojawia się przy jego cytowaniach”²²¹.

Wy tłumaczenie tego faktu może być następujące. Po pierwsze, tom *Fundamental Concepts...* nie był dostępny ogółowi matematyków i fizyków

²¹⁹ B.P. Sauer, *Foreword*, w: *Fundamental Concepts in the Theory of Systems*. System Research. University of Chicago. November 1957. Wright-Patterson Air Force Base, OH 1957, WADC Technical Report 57-624. ASTIA Document No. AD 155741, s. II oraz V. Praca Mehlbergowej w ramach System Research na University of Chicago potwierdzona jest też w: *Canadian Mathematical Congress. Membership List*, „Canadian Mathematical Bulletin” 1961, 4, 1, s. 108.

²²⁰ „Pojęcie wagi – jako funkcji w sensie matematycznym – jest pojęciem powszechnym. Często jednak zastosowania pewnych technik o ograniczonym zasięgu ważności są traktowane po macoszemu. Pojęcia analizy funkcjonalnej są niezwykle przydatne do precyzyjnego określenia prawidłowego stanu rzeczy w tej materii”. B.P. Sauer, *Introduction*, w: *Fundamental Concepts*, s. V.

²²¹ Zbiory prywatne autorów: list Michała Wojtylaka do jednego z autorów, 18 VIII 2023.

(nawet w połowie 2023 r. w Google Scholar nie ma odniesień do omawianego tomu ani do artykułu IV). Po drugie, zwykle tak bywa, że po czasie ważne twierdzenia matematyczne zaczynają żyć własnym życiem, o ich autorach zwykle się nie pamięta; nazwiska tylko niektórych zrastają się na zawsze (czy rzeczywiście na zawsze?) z nazwami twierdzeń bądź teorii.

Niewątpliwie praca IV świadczy o dobrej znajomości przez jej autorkę analizy funkcjonalnej. Powołuje się ona, choć czyni to niekiedy w sposób niewyraźny, na klasyczne dzieła i wyniki: S. Banacha, Andrieja Kołmogorowa, Władysława Orlicza i H. Steinhausa, które podaje w spisie literatury. Sądzymy, że może to stanowić jakieś potwierdzenie wciąż słabo udokumentowanego faktu, że studiowała u H. Steinhausa i S. Banacha. A może i u W. Orlicza? Spekulujemy dalej: może autorka w pracy IV zawarła jakieś fragmenty z dysertacji doktorskiej, którą miała zrobić u S. Banacha, o czym pisaliśmy wyżej?

Warto dodać, że wymienieni pozostali autorzy prac w ramach projektu „System Stability Criteria” – A. Nerode, J.R. Myhill i S. Tennenbaum – w przeciwieństwie do Mehlbergowej przejawiali już wtedy głębokie zainteresowania logiką matematyczną i podstawami matematyki. A. Fine wspominał: “[...] we had a visitor those years at IIT who was a truly brilliant logician, Stanley Tennenbaum. Stanley held many formal and informal sessions on recent developments in mathematical logic, but I do not recall Janina showing any interest at all”²²².

Jednakże w pracy doktorskiej Mehlbergowej (wtedy jeszcze Spinne-równy), napisanej pod kierunkiem Twardowskiego w roku 1928, znajdują się liczne wątki dotyczące logiki, podstaw matematyki i filozofii matematyki! Widzimy więc, że w latach późniejszych sprawy te zupełnie przestały ją zajmować. Nawet mocne środowisko logiczne w Chicago, do którego w owych latach należeli ponadto Michael Morley, William Howard, Raymond Smullyan i Paul Cohen, nie zdołało obudzić w Mehlbergowej dawnych inklinacji badawczych w kierunku logiki.

Od września 1960 r. Janina Mehlbergowa pracowała w Illinois Institute of Technology²²³. Uczyła tam matematyki²²⁴. Początkowo została przyjęta na stanowisko *assistant profesor*. Kierownikiem Department of Mathematics, w którym Mehlbergowa pracowała, profesorem i ważną postacią matematyki w IIT był wówczas pochodzący z Łodzi Haim Reingold. Już w 1962 r. Mehlbergowa awansowała na stanowisko *associate professor* matematyki

²²² Zbiory prywatne autorów: list Arthura Fine’a do NN (adresat poprosił o anonimowość), 27 I 2022.

²²³ J. Stathopoulos, *New Faculty Members*, „News Releases” [Illinois Institute of Technology], 14 IX 1960; *Services set tomorrow*, s. 33.

²²⁴ *Services set tomorrow*, s. 33.

w IIT²²⁵, a od 1966 r. pracowała tam jako *professor*²²⁶. Na uczelni organizowała także m.in. dwumiesięczny letni Institute for College Teachers of Mathematics, sponsorowany przez National Science Foundation²²⁷.

W okresie chicagowskim Mehlbergowa interesowała się – w szerokim rozumieniu tego słowa – głównie matematyką i jej nauczaniem; niewiele wiadomo o innych jej pasjach czy hobby. W publikacji z lat sześćdziesiątych zainteresowania matematyczne Mehlbergowej określone zostały dość szeroko, jako „pure and applied mathematics; functional analysis; stochastic processes; variational calculus; theory of mechanisms and automata”²²⁸. Opis ten można uważać za adekwatny, jeśli pod uwagę weźmiemy nie tylko jej opublikowane artykuły (wyszczególnione niżej od [1] do [10]), lecz także liczne recenzje. Niewątpliwie teoria prawdopodobieństwa i analiza funkcjonalna to dwie dziedziny, w których Mehlbergowa była specjalistką.

W okresie chicagowskim powstały następujące prace matematyczne Mehlbergowej:

- [1] *Weighing Functions and Function Spaces*, w: *Fundamental Concepts in the Theory of Systems. System Research. University of Chicago. November 1957*, Wright-Patterson Air Force Base, OH 1957, WADC Technical Report 57-624. ASTIA Document AD 155741, s. 91–111.
- [2] *The Representation and Optimization of a Class of Filters* (streszczenie), „Canadian Mathematical Bulletin” 1960, 3, 3, s. 317 (to samo opublikowano w: „Proceedings and Transactions of the Royal Society of Canada”, 3. Series, 1960, 54, Appendix C: „Titles and Abstracts of Papers Presented at the Annual Meeting”, s. 11).
- [3] *The Representation and Optimization of a Class of Linear Filters* (streszczenie), „Notices of the American Mathematical Society” 1960, 7, 3, s. 361.
- [4] *Is a Unitary Approach to Foundations of Probability Possible?*, w: *Current Issues in the Philosophy of Science. Symposia of scientists and philosophers. Proceedings of the Section L of the American Association for the Advancement of Science*, 1959, ed. by H. Feigl, G. Maxwell, New York 1961, s. 287–301.
- [5] *A Classification of Mathematical Concepts*, „Synthese” 1962, 14, 1, s. 78–86. [Zrecenzowane przez G. Aumann w Zbl 0108.00103; sklasyfikowane jako filozofia matematyki].
- [6] *An Extension of the Frequency Interpretation of Probability Theory* (streszczenie), w: *International Congress for Logic Methodology and Philosophy of Science. Programs and Abstracts*, Jerusalem 1964 (*non vidimus*).

²²⁵ *American Men of Science*, s. 3555.

²²⁶ *Ibidem*; *News and Notices*, „American Mathematical Monthly” 1967, 74, 3, s. 349. Wśród archiwaliów Illinois Institute of Technology zachowały się m.in. zdjęcia Mehlbergowej, wykonane podczas prowadzonych przez nią zajęć, vide: Illinois Institute of Technology, Paul V. Galvin Library. University Archives and Special Collections [dalej: IIT], sygn. 0360407-27-001, <http://hdl.handle.net/10560/islandora:1001276> [dostęp: 4.05.2023]; IIT, sygn. 0360407-27-002, <http://hdl.handle.net/10560/islandora:1001277> [dostęp: 4.05.2023]; IIT, sygn. 0360407-27-003, <http://hdl.handle.net/10560/islandora:1001278> [dostęp: 4.05.2023].

²²⁷ *Grants and Awards for the Fiscal Year Ended June 30, 1967*, Washington, DC 1967, s. 200; S. Lenormand, [Grants], „News Releases” [Illinois Institute of Technology], 9 I 1968.

²²⁸ *American*, s. 3555.

- [7] *General Representation of Linear Mechanisms*, w: *Recent Advances in Engineering Science*, Vol. 2, *Proceedings of the Third Technical Meeting of the Society of Engineering Science Held at the University of California, November 3–5, 1965*, ed. by A.C. Eringen, New York–London–Paris 1967, s. 243–249.
- [8] *On the Set Theoretical Approach to Probability*, „*Methodology and Science*” 1968, 1, s. 179–189.
- [9] *Set Theoretical and Algebraic Foundations of Probability*, „*Notas Científicas. Serie M: Matemática*” [Lima] 1969, 7, 1, s. 1–19. [Zrecenzowane przez Terrence Fine’a w MR0451323 (56 #9610)].
- [10] *The Frequentist and Subjectivist Foundations of Probability*, „*Notas Científicas. Serie M: Matemática*” [Lima], 1969, 7, 2, s. 51–69.

Ponadto na łamach „*Mathematical Reviews*” Mehlbergowa opublikowała liczne recenzje prac innych autorów. Większość z omawianych przez nią prac to artykuły uczonych polskich i radzieckich²²⁹. Wśród Polaków znajdują się: Jan Białasiewicz, Jerzy Łoś, Lech Kubik, Mieczysław Oleszkiewicz, Stefan Zubrzycki; ich prace (które Mehlbergowa zrecenzowała) dotyczą różnych działów teorii prawdopodobieństwa.

Brała też udział w konferencjach naukowych, prezentując na nich swoje referaty. W czerwcu 1959 r. w Kingston w kanadyjskiej prowincji Ontario odbyła się wspólna konferencja Canadian Mathematical Congress oraz Sekcji III Royal Society of Canada. Podczas spotkania został zaprezentowany referat Mehlbergowej *The representation and optimization of a class of filters*, odczytany przez Gilberta de Beauregarda Robinsona. Nie znaleźliśmy poświadczenia, by Mehlbergowa była obecna na obradach²³⁰.

W 1959 r. wzięła również udział w sympozjum „*Induction, Probability, and Simplicity*” zorganizowanym w ramach sesji Sekcji L (History and Philosophy of Science) American Association for the Advancement of Science, która została zorganizowana w dniach 27–30 grudnia w Hotel LaSalle w Chicago. Mehlbergowa wygłosiła referat *Is a Unitary Approach to Foundations of Probability Possible?* W obradach jednego z sympozjów wzięł udział także H. Mehlberg.

W 1960 r. podczas spotkania w Berkeley w dniach 21–23 kwietnia wystąpiła z odczytem *The representation and optimization of a class of linear*

²²⁹ Ogółem Mehlbergowa opublikowała w „*Mathematical Reviews*” 22 recenzje, każdą podpisując jako „J.J. Mehlberg”. Oto lista ich numerów w bazie MathSciNet według kolejności chronologicznej (od najstarszej do najnowszej): MR0187364, MR0142465, MR0144370, MR0147868, MR0153036, MR0153037, MR0143641, MR0143653, MR0143271, MR0152411, MR0189093, MR0143681, MR0158805, MR0198959, MR0189105, MR0199035, MR0199038, MR0205286, MR0211806, MR0224127, MR0224176, MR0233410, MR0232463.

²³⁰ *The Kingston Meeting*, „*Canadian Mathematical Bulletin*” 1960, 3, 3, s. 314, 317.

*filters*²³¹. W konferencji brali udział także Zygmunt Charzyński z Uniwersytetu Łódzkiego oraz Henryk Minc.

W 1963 r. matematyczka wzięła udział w dziewiątej narodowej konferencji The U.S. National Commission for UNESCO zorganizowanej pod hasłem „The New Europe and the United States: New Directions”. Obrady odbywały się w Conrad Hilton Hotel w Chicago w dniach 23–26 października 1963 r.²³²

W 1964 r. odbył się drugi Międzynarodowy Kongres Logiki, Metodologii i Filozofii Nauki. Miejsmem obrad była zachodnia, izraelska część Jerozolimy. Na kongres Mehlbergowa zgłosiła referat *An extension of the frequency interpretation of probability theory*²³³. Swoje referaty zgłosili także m.in.: H. Mehlberg, A. Tarski, Andrzej Ehrenfeucht, Lesław Szczerba, Roman Szuszo, obecny był również Henryk Hiż.

Na trzecie techniczne spotkanie Society of Engineering Science Mehlbergowa zgłosiła referat *General Representation of Linear Mechanisms*. Posiedzenie odbyło się w University of California, Davis w dniach 3–5 listopada 1965 r.

Mehlbergowa wzięła udział także w odbywającym się w dniach 31 października – 2 listopada 1966 r. Technical Meeting Society of Engineering Science w Raleigh w Północnej Karolinie²³⁴.

W 1967 r. Mehlbergowa uczestniczyła w konferencji zorganizowanej w Limie w Peru przez Facultad de Ciencias tamtejszego Universidad Nacional de Ingeniería. Wygłoszony przez nią referat opublikowała następnie jako dwa odrębne artykuły w „Notas Científicas. Serie M: Matemática”²³⁵.

²³¹ *Activities of Other Associations. The April Meeting in Berkeley, California, April 21–23, 1960*, „Notices of the American Mathematical Society” 1960, 7, 3, s. 361.

²³² *Who's Who of American Women*, s. 784. Nie znaleźliśmy potwierdzenia tej informacji w materiałach z tej konferencji. Vide: *The New Europe and the United States: New Directions. Ninth National Conference. U.S. National Commission for UNESCO. Chicago, October 23–26, 1963*, Chicago 1963; D.B. Smith, *The New Europe and the United States: New Directions. A Report of the Ninth National Conference of the U.S. National Commission for UNESCO arranged in cooperation with the Chicago Council of Foreign Relations. Chicago, October 23–26, 1963*, Chicago 1963.

²³³ *Program. 1964 International Congress for Logic, Methodology and Philosophy of Science. Hebrew University, August 26–September 2, 1964*, w: *Logic, Methodology and Philosophy of Science. Proceedings of the 1964 International Congress*, red. Y. Bar-Hillel, Amsterdam 1965, *Studies in Logic and the Foundations of Mathematics*, s. 438.

²³⁴ ZNiO, sygn. 17013, s. 343–344.

²³⁵ J. Mehlberg, *Set Theoretical and Algebraic Foundations of Probability*, „Notas Científicas. Serie M: Matemática” [Lima] 1969, 7, 1, s. 19 (nota redaktora).

Szczególny „polski” wydzźwięk miał jej udział w organizacji jednej z konferencji w 1966 r. Mehlbergowa należała wówczas do komitetu przygotowującego 72. doroczne spotkanie American Mathematical Society, które odbyło się w dniach 24–28 stycznia 1966 r. w Chicago. Obrady te połączone były z 49. dorocznym posiedzeniem Mathematical Association of America²³⁶. Wzięło w nich udział ponad 1,5 tys. osób, z referatami wystąpiło kilku matematyków polskich, w tym wychowankowie Stanisława Mazura: Aleksander Pełczyński oraz Witold Bogdanowicz, uczeń H. Steinhausa Henryk Fast z Bochni, Warszawy i Wrocławia, Zbigniew Krzywobłocki, uprzednio pracownik naukowy Politechniki Lwowskiej oraz Henryk Minc rodem z Łodzi²³⁷. Wyświetlano także film z nagraniem wykładem Marka Kaca²³⁸.

Pobyt Mehlbergowej w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych zaowocował także jej udziałem w pracach tamtejszych organizacji fachowych. W publikacjach z drugiej połowy lat sześćdziesiątych odnajdujemy informację, że Mehlbergowa należała do następujących towarzystw: The American Association for the Advancement of Science, The American Mathematical Society (od 1958 r.), The Mathematical Association of America, The Canadian Mathematical Congress (dzisiejsze The Canadian Mathematical Society), American Institute for Astronautics and Aeronautics (którego była skarbnikiem od 1965 r.), Society of Engineering Science; American Society for Engineering Education²³⁹. W październiku 1967 r. została także wybrana członkiem New York Academy of Sciences²⁴⁰.

Niezależnie od tego Mehlbergowa była zaangażowana w działalność czasopiśmiennictwa fachowego. W okresie chicagowskim razem z H. Mehlbergiem była członkiem komitetu naukowego kwartalnika „Methodology and Science. Interdisciplinary Journal for the Empirical Study of the Foundations of Science and their Methodology”. Redaktorem

²³⁶ S. Sherman, *Seventy-Second Annual Meeting, Sherman House, Chicago, Illinois, January 24–28*, „Notices of the American Mathematical Society” 1966, 13, 1, s. 7; J.W. Green, S. Sherman, *The Annual Meeting in Chicago*, „Bulletin of the American Mathematical Society” 1966, 72, 3, s. 473; H.L. Adler, *The Forty-Ninth Annual Meeting of the Association*, „American Mathematical Monthly” 1966, 73, 4, s. 443.

²³⁷ S. Sherman, *Seventy-Second Annual Meeting*, s. 13–15, 20, 22–24; *Abstracts of Contributed Papers. The 72nd Annual Meeting in Chicago, Illinois, January 24–28, 1966*, „Notices of the American Mathematical Society” 1966, 13, 1, s. 58, 66, 84, 89, 92, 107, 114; J.W. Green, S. Sherman, *op. cit.*, s. 472–479.

²³⁸ S. Sherman, *Seventy-Second Annual Meeting*, s. 24; H.L. Adler, *op. cit.*, s. 441. Rozszerzony tekst wykładu został następnie opublikowany jako: M. Kac, *Can One Hear the Shape of a Drum?*, „American Mathematical Monthly” 1966, 73, 4, s. 1–23.

²³⁹ *Canadian Mathematical Congress. Membership List*, s. 108; *American*, s. 3555.

²⁴⁰ *New Members*, „Transactions of the New York Academy of Sciences” 1967–1968, 30, 2, s. 362.

owego periodyku był Pieter Hendrik Esser. Było to czasopismo, które miało podejmować tematykę zbliżoną do „Synthese”²⁴¹.

Mehlbergowa nie zaniedbywała także wychowywania kolejnych pokoleń badaczy. Przez lata prowadziła zajęcia dydaktyczne ze studentami. Wiadomo także przynajmniej o kilku pracach młodych obiecujących matematyków, które nadzorowała Mehlbergowa podczas swojej działalności na Illinois Institute of Technology. W początku lat sześćdziesiątych kierowała pracą magisterską z matematyki Abshaloma Mizrahi, późniejszego profesora matematyki w Indiana University Northwest. Praca nosiła tytuł *The Moment Problem* i została obroniona w czerwcu 1962 r. Także w czerwcu 1962 r. na IIT zatwierdzono inną pracę magisterską pisaną pod opieką Mehlbergowej. Była to *The Laws of Large Numbers*. Autorem był Edward Isadore Herman Lezak (zmarł w 2022 r.), który w późniejszym czasie, w 1969 r., obronił pracę doktorską na IIT zatytułowaną *Some Aspects of the Zero Crossing Problem in Stochastic Processes*. (W bazie The Mathematics Genealogy Project brak niestety nazwiska promotora; sądząc po tytule pracy, mogła nim być Mehlbergowa). W styczniu 1965 r. pracę magisterską pisaną pod kierunkiem Mehlbergowej obronił William Worobey; nosiła ona tytuł *The Laplace-Stieltjes Transform: Representation and Convergence Theorems*. W czerwcu tego samego roku została obroniona inna praca magisterska pisaną pod opieką Mehlbergowej w IIT. Autorem był Michael Rich, a praca nosiła tytuł *Axiomatic Systems of Type-Free Set Theory*.

Marjorie Senechal, pierwsza kobieta doktorantka z matematyki w IIT (doktorat w 1965 u Abe Sklara), uczyła się matematyki pod okiem Mehlbergowej. W niedawno (2022 r.) opublikowanym eseju zawarła krótkie wspomnienie o niej jako profesorce i późniejszej przyjaciółce; przytacza my je *in extenso*:

I was IIT's first female math grad student, but it already had a female professor. Josephine Mehlberg, a Polish mathematician, had emigrated with her husband (and former fellow student) Henryk to Chicago after the war. Henryk Mehlberg taught logic at the University of Chicago; I had taken several of his classes but I did not meet Josephine then. When I enrolled at IIT, she was welcoming and supportive, and we became friends. But I didn't know, until my internet search for background for this essay, that she had been a heroine of the Polish resistance²⁴².

²⁴¹ Wiadomości wydawnicze. Wydawnictwa ciągłe i czasopisma. *Methodology and Science. International Journal for the Empirical Study of the Foundations of Science and Their Methodology*, „Ruch Filozoficzny” 1966, 24, 3–4, s. 294–295; „Behaviorism” 1974, 2, 2, s. reklamowa przy okładce tylnej.

²⁴² M. Senechal, *Welcome to What? A personal essay*, w: *Fifty Years of Women in Mathematics. Reminiscences, history, and visions for the future of AWM*, red. J.L. Beery, S.J. Greenwald, C. Kessel, Cham 2022, Association for Women in Mathematics Series 28, s. 442.

Cenna jest tu poboczna informacja, że H. Mehlberg na University of Chicago uczył logiki (a nie tylko filozofii nauki). Co do Mehlbergowej, ciekawą jest rzeczą, że była dla studentów „przyjazna i wspierająca”, ale szczególnie interesujące jest, że nawet bliscy jej Amerykanie nie wiedzieli, iż obcowali z „bohaterką polskiego ruchu oporu”. Sprawy związane z działalnością podziemną musiała więc traktować jako bardzo prywatną historię.

Dyskretną postawę Mehlbergowej wobec jej własnej przeszłości zauważył też A. Fine. W niedawnym wspomnieniu o swoich kontaktach z Mehlbergami na początku lat sześćdziesiątych napisał:

With respect to Janina, of course I know something of her wartime exploits as Countess Suchodolska, and her relief and rescue activities at Majdanek. But I only learned about them after leaving the Chicago area. One time Henry did mention that Janina had been a hero during the Occupation, but he did not go into details. On another occasion Janina herself mentioned something about the underground Polish university in connection, as I recall, with Stefan Banach. Janina and I sometimes talked about problems in the foundations of probability, which was an area of her expertise.”²⁴³ Profesor Fine dodał jeszcze: „Janina was small in stature and very lively, with a kindness and intelligence about her that showed in everything she did. It is amazing for me to think of her as a Countess fooling the guards at Majdanek”²⁴⁴.

Oprócz nauczania matematyki na poziomie podstawowym (wykłady, ćwiczenia, magisteria, o czym pisaliśmy wyżej) Josephine Mehlberg była promotorem dwóch doktoratów z matematyki obronionych na IIT. Pierwszym był Harry Miller, następnie profesor matematyki uniwersytetu sarajewskiego i licznych uczelni amerykańskich, który obronił pracę *Probabilistic Concepts and Theories in a Banach Space* w 1966 roku²⁴⁵. Drugi doktorat pisany pod kierunkiem Mehlbergowej to *Generalized Limit Theorems for Multidimensional Random Vectors* autorstwa wspomnianego już Williama Worobeya, później związanego z prywatnym sektorem informatycznym.

Pomimo wrośnięcia w środowisko amerykańskich naukowców Mehlbergowa utrzymywała nadal kontakty z Polską i Polakami. Niewątpliwie są jej kontakty z naukowcami polskimi przyjeżdżającymi do Chicago podczas pobytu w Stanach Zjednoczonych: z jej dawnym nauczycielem

²⁴³ Zbiory prywatne autorów: list Arthura Fine’a do jednego z autorów oraz NN (drugi adresat poprosił o anonimowość), 6 I 2022.

²⁴⁴ *Ibidem*.

²⁴⁵ L. Miller, A. Miller, *Prof. Dr. Harry I. Miller (1939–2018)*, „Sarajevo Journal of Mathematics” 2019, 15, 1, s. 3.

matematyki H. Steinhausem²⁴⁶, Romanem Witoldem Ingardenem²⁴⁷, Władysławem Tatarkiewiczem²⁴⁸. Bliskie kontakty utrzymywała z Marią Kuncewiczową i jej mężem Jerzym²⁴⁹, jak także z małżeństwem Antonim i Ireną Zygmundami²⁵⁰. Dom Mehlbergów odwiedziła też Helena Rasiowa, Leszek Kołakowski oraz Zdzisław Augustynek²⁵¹, jak i Helena Eilstein (o czym uprzejmie poinformował nas prof. T. Szubka).

Z okresu chicagowskiego istnieją jeszcze inne świadectwa osób wspominających Mehlbergową, jak np. filozofa analitycznego Herberta Irvinga Hochberga²⁵² czy Adolfa Grünbauma. Ten ostatni napisał: „In Chicago, he [H. Mehlberg] organized a discussion group of scholars [...] as a kind of small-scale model of the Vienna Circle, which met at his apartment, where he lived with his first wife Janina, a mathematician”²⁵³.

Z prywatnej korespondencji Mehlbergów dowiadujemy się czegoś więcej o „Kole Chicagowskim”, np. że zostało ono reaktywowane przez H. Mehlberga na początku stycznia 1967 r., a Karl Menger był pomostem między „starymi a nowymi czasy”. Oto co Henryk z lekkością napisał do R.W. Ingardena w dniu 15 lutego 1967 r.: „Skoro mowa o plotkach, pozwolę sobie wspomnieć, że miesiąc temu uformowałem „The Chicago Circle” nie bez analogii z „Wiener Kreis”²⁵⁴. Jedynym człowiekiem należą-

²⁴⁶ Hugo Steinhaus, s. 68–69.

²⁴⁷ R. Kuliniak, M. Pandura, „Jestem filozofem świata” (Κόσμου φιλόσοφος εἰμι). Roman Witold Ingarden (1893–1970), cz. 2, Lata 1939–1970, Kęty 2020, Fundamenta 102, s. 549.

²⁴⁸ W. Tatarkiewicz, *Dzienniki*, t. 2, Lata 1960–1968, oprac. R. Kuliniak, M. Pandura, Ł. Ratajczak, Kęty 2021, s. 295.

²⁴⁹ A. Szałagan, *Maria Kuncewiczowa w podróży*, „Pamiętnik Literacki” 2014, 105, 3, s. 233–234.

²⁵⁰ ZNiO, sygn. 17013, s. 323–324, 343–344.

²⁵¹ *Ibidem*, s. 335–336, 343–344.

²⁵² H. Hochberg, *Some Things Recalled*, „Dialectica” 2014, 68, 2, s. 173.

²⁵³ A. Grünbaum, *op. cit.*, s. XIII.

²⁵⁴ Należy zauważyć, że Mehlberg nie uformował, jak sam to ujął, lecz raczej reaktywował „Koło Chicagowskie”. Sparafrazujemy stosowny fragment ze źródła: Jeszcze przed wojną, około roku 1936, Carnap and Charles W. Morris zorganizowali grupę dyskusyjną „inevitably called the «Chicago Circle»”, która regularnie spotykała się w sobotnie przedpołudnia na University of Chicago. Z biegiem lat grupa zmieniała swój skład – wskutek naturalnych procesów biologicznych, migracyjnych i historycznych. Po wojnie, aż do lat siedemdziesiątych, „Koło Chicagowskie” nadal się spotykało, ale niesystematycznie („in a desultory fashion”), i nigdy nie odzyskało swojej świetności („it never fully recovered”). Cytaty podajemy za: L. Golland, B. McGuinness, A. Sklar, *Introduction*, w: K. Menger, *Reminiscences of the Vienna Circle and the Mathematical Colloquium*, Dordrecht 1994, Vienna Circle Collection 20, s. XIII.

cym do obu przekrojów stożkowych jest Karl Menger. Dwa początkowe zebrania wypadły dobrze.”²⁵⁵

Grupa dyskusyjna liczyła około 10 osób z lokalnych uniwersytetów, a spotkania odwiedzał także socjolog Adam Podgórecki²⁵⁶.

Wspomniany K. Menger od 1948 r. pracował jako profesor matematyki w Illinois Institute of Technology i był akademickim kolegą Janiny Mehlbergowej. Pod wpływem kilku jego prac na temat pojęcia funkcji rozumianej dwojako: (1) jako przyporządkowanie liczb liczbom, czyli pojęcia matematyki czystej, oraz (2) jako przyporządkowanie obiektom niematematycznym liczb, będącego pojęciem matematyki stosowanej (ten rodzaj przyporządkowania K. Menger nazywa po angielsku „fluents”, nawiązując do terminologii łacińskiej Leibniza) – Mehlbergowa ogłosiła w czasopiśmie filozoficznym „Synthese” artykuł pt. *A Classification of Mathematical Concepts* (tj. poz. [5] w powyższej liście publikacji Mehlbergowej), w którym – najogólniej i najkrócej mówiąc – dokonała kategorialnej analizy tych dwóch pojęć funkcji i pokazała, że ich typy logiczne, w sensie teorii typów Russella, są różne. K. Menger w późniejszych swoich publikacjach cytował ten artykuł Mehlbergowej z uznaniem²⁵⁷.

W mieszkaniu przy 2231 East 67th, Apt. 10D w latach sześćdziesiątych zamieszkiwała z małżeństwem także bratanica Mehlberga, Ewa, wtedy nastolatka, która przyjechała z Izraela uczyć się w Chicago²⁵⁸. Mehlbergowie nie mieli dzieci, może więc z Ewą stworzyli namiastkę pełniejszej rodziny, dbając o jej rozwój intelektualny, zabierając na wakacje... Może jej pobyt tymczasowo tłumił tęsknotę Mehlbergów za krajem ojczystym, która im doskwierała? Niestety, nie doszły do skutku snute plany przyjazdu do Polski. Oficjalne zaproszenie do odwiedzenia kraju wysłała im A. Huskowska-Młynarska, współpracownica Mehlbergowej z czasów lubelskich; w tej sprawie poinformowała ona M. Kuncewiczową następującymi słowami: „Pewnie Pani już wie, że p. Janina zdecydowała się w odpowiedzi na mój list zapraszający – przyjechać do Polski w przyszłym roku

²⁵⁵ ANPAN, Roman Ingarden, sygn. 69, nlb., List Henryka Mehlberga do Romana W. Ingardena, 15 II 1967 (kopia w Cyfrowym Archiwum Romana Ingardena, <http://ingarden.archive.uj.edu.pl/archiwum/list-od-henryka-mehlberga-z-15-02-1967> [dostęp: 12.07.2023]).

²⁵⁶ ZNiO, sygn. 17013, s. 323–324.

²⁵⁷ K. Menger, *Mathematical Implications of Mach's Ideas. Positivistic geometry, the clarification of functional connections*, w: Ernst Mach. *Physicist and Philosopher*, red. R.S. Cohen, R.J. Seeger, Dordrecht 1970, Boston Studies in the Philosophy and History of Science 6, s. 120 oraz s. 125, przyp. 13; K. Menger, *A Counterpart of Occam's Razor*, w: idem, *Selected Papers in Logic and Foundations, Didactics, Economics*, Dordrecht–Boston 1979, Vienna Circle Collection 10, s. 135, przyp. 23.

²⁵⁸ ZNiO, sygn. 16969, s. 1–2; sygn. 17013, s. 323–326; R. Lessman, *Israeli Senior Only U-High Girl To Face Draft, „U-High Midway” 1966–1967*, 42, 11, s. 1.

[tj. 1968] wraz z mężem”²⁵⁹. Przyjazd ten miał być połączony z udziałem Mehlbergów w obradach XIV Międzynarodowego Kongresu Filozoficznego w Wiedniu w 1968 r.²⁶⁰ Małżeństwo już wówczas trapiły liczne choroby²⁶¹. Na stan ich zdrowia niewątpliwie musiało wpłynąć też kilka wypadków samochodowych, w których wzięli udział²⁶².

W roku 1969 – niespodziewanie dla najbliższych i współpracowników – skończyło się pełne zaskakujących, zagadkowych, a czasem tajemniczych momentów życie Mehlbergowej. Około 20 maja doznała zawału serca i została przewieziona karetką do chicagowskiego Billings Hospital²⁶³. Jej mąż zaświadczał, że nigdy wcześniej nie chorowała na serce²⁶⁴. Była już wówczas zmęczona i osłabiona²⁶⁵. Jej stan wzbudził duże zaniepokojenie, konsultowano się z jednym z wybitnych chicagowskich kardiologów²⁶⁶. Po krótkim czasie sytuacja zdrowotna na tyle się ustabilizowała, że Mehlbergową przeniesiono z oddziału intensywnej terapii na oddział kardiologiczny²⁶⁷. Polepszenie stanu zdrowia okazało się jednak chwilowe. Zmarła w szpitalu 26 maja 1969 r. w konsekwencji trzeciego zawału²⁶⁸. 29 maja została pochowana na cmentarzu Oak Woods w Chicago²⁶⁹.

Pamięć o Pepi Spinnerównie – Janinie Suchodolskiej – Josephine Mehlberg nie przetrwała nawet wśród większości specjalistów. Bezpośrednio po jej śmierci ukazało się kilka notek wspomnieniowych oraz opublikowany został artykuł jej dedykowany, autorstwa greckiego matematyka Constantine Deliyannisa, który miał być następcą Mehlbergowej na stanowisku

²⁵⁹ ZNiO, sygn. 16957, s. 315–316.

²⁶⁰ ZNiO, sygn. 16957, s. 315–316; sygn. 17013, s. 325–326.

²⁶¹ ZNiO, sygn. 16969, s. 1–2; USHMM, ref. no. 2003.333, s. 2; A. Grünbaum, *op. cit.*, s. XIII.

²⁶² USHMM, ref. no. 2003.333, s. 2.

²⁶³ ZNiO, sygn. 17013, s. 329–330.

²⁶⁴ *Ibidem*, s. 327; USHMM, ref. no. 2003.333, s. 2.

²⁶⁵ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 2.

²⁶⁶ ZNiO, sygn. 17013, s. 327, 339–342; Indiana University–Purdue University Indianapolis. Max Fisch Archives, Institute for American Thought, The Charles Morris Collection, Correspondence, 16, nlb., List Henryka Mehlberga do Charlesa Morrisa, 5 V 1970.

²⁶⁷ ZNiO, sygn. 17013, s. 327.

²⁶⁸ *Ibidem*; *Services set tomorrow*, s. 33. Mehlberg w trzy miesiące po śmierci żony pisał w liście, że zmarła ona 25 maja 1969 r., vide: ZNiO, sygn. 17013, s. 329–330; *Personal Items*, „Notices of the American Mathematical Society” 1970, 17, 4, s. 620; *News and Notices*, „American Mathematical Monthly” 1970, 77, 6, s. 679.

²⁶⁹ CCC, CCD, 02674, <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:Q2MF-W92Q> [dostęp: 14.04.2022]; *Services set tomorrow*, s. 33.

profesora matematyki w Illinois Institute of Technology²⁷⁰. Do Polski informacja o śmierci Mehlbergowej trafiła za pośrednictwem psychołożki H. Słoniewskiej, uczninicy Twardowskiego²⁷¹. Sam Mehlberg dążył do podtrzymania pamięci o zmarłej poprzez publikację jej pamiętnika, a także zbioru jej prac matematycznych, co zapowiadał m.in. w korespondencji z Kuncewiczami. Oba tych zamiarów nie udało mu się zrealizować (przyczyny tkwiły w jego życiu osobistym, nie najlepszym stanie zdrowia, poświęceniu wszelkich sił pracy naukowej). Filozof nie zdołał też opublikować swoich wspomnień, które miały nosić tytuł *Autobiography of a Wandering Jew*²⁷². Publikacja ta zawierałaby zapewne wiele cennych informacji o Józefie Mehlbergowej. Ale, jeśliby miała być pełna, musiałaby też uwzględniać dalsze koleje życia Henryka – to, że niedługo po śmierci żony Józefiny ożenił się z jej starszą siostrą Antoniną (Tusią), która z kolei w niedługim czasie zmarła na raka... i to, że następnie poślubił z wzajemnej miłości o 17 lat młodszą Amerykankę, która była – co sam Henryk w korespondencji ze znajomymi podkreślał – chrześcijanką... Nasuwają się tu słowa Eliasa Canettiego: „Każde życie jest śmieszne, gdy zna się je dosyć dobrze. Jeżeli się je zna jeszcze lepiej, jest poważne i straszliwe”²⁷³.

Czytelnik, który dziś sięga do najlepiej znanej publikacji H. Mehlberga – opublikowanej w 1958 r. książki *The Reach of Science* – i widzi w niej dedykację „To my Wife”²⁷⁴, może nie zdawać sobie sprawy z tego, że ta prosta dedykacja poświęcona jest bohaterskiej, a zarazem mądrej osobie – Józefie Mehlbergowej.

Życie Mehlbergowej charakteryzowała heterogeniczność. Łączyła w sobie cechy osoby pochodzenia żydowskiego, asymilowanej w kulturze polskiej, obywatelki amerykańskiej, jednak z przekonania uważała się przede wszystkim za człowieka. W trakcie wojny musiała głęboko ukryć swoje żydowskie dziedzictwo i przyjęła tożsamość osoby pochodzącej z polskiego ziemiaństwa, by następnie wrosnąć w zupełnie inne środowisko za Atlantykiem. Ta wielorakość przejawiała się przez całe jej życie. Znajduje ona wyraz nawet w pisanych już w wiele lat po wojnie, na emigracji, wspomnieniach. W ich zakończeniu odnajdujemy ponownie

²⁷⁰ P.C. Deliyannis, *Group Representations and Cardinal Algebras*, „Canadian Journal of Mathematics” 1970, 22, 4, s. 759–772. Warto podkreślić, że artykuł ten był w swoim czasie jedną z nielicznych prac nawiązujących wprost do wybitnej książki A. Tarskiego *Cardinal Algebras*, New York 1949, w której ogólna teorii mnogości została ujęta w postaci pewnego systemu algebraicznego.

²⁷¹ ZNiO, sygn. 17013, s. 331–332.

²⁷² R.S. Cohen, *op. cit.*, s. XVI.

²⁷³ E. Canetti, *Drugi proces – Kafki listy do Felicji*, tłum. I. Krońska, w: F. Kafka, *Listy do Felicji i inne z lat 1912–1916*, t. 2, Warszawa 1976, s. 515.

²⁷⁴ H. Mehlberg, *The Reach of Science*, Toronto 1958, s. V.

świadectwo owej heterogeniczności, bowiem całość wieńczą dwa passusy: najpierw z judaistycznego kadyszu za zmarłych „Jitgaďal w'yitkadasz”, a następnie z modlitwy chrześcijańskiej „Kyrie eleison”²⁷⁵.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Akt Nowych:

Centralny Komitet Opieki Społecznej, sygn. 1, 16, 243.

Ministerstwo Edukacji Narodowej w Warszawie, Teczka osobowa Henryka Mehlberga.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie:

sygn. IPN BU 1538/15314.

Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności:

K III-26: Roman Ingarden, sygn. 39, 69.

Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku:

VII, Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów, sygn. 1324.

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma:

350: Archiwum American Joint Distribution Committee w Polsce 1945–1949, sygn. 122, 144, 350, 1495, 1499, 1500, 1508, 1516, 1563, 1844.

Cook County Courthouse, Chicago:

Cook County Deaths, no. 02674.

Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [Державний архів Львівської області]:

Fond [Фонд] 26, opis [опис] 4, sprava [справа] 656.

Fond 119 [Фонд], opis [опис] 1, sprava [справа] 405; opis [опис] 28, sprava [справа] 4.

Gosudarstvennyy arkhiv Rossiyskoy Federatsii [Государственный архив Российской Федерации]:

Fond [Фонд] 7021, opis [опис] 67, delo [дело] 76.

Harvard University. Harvard Divinity School Library:

bMS 347, Charles Rhind Joy. Papers, 1909–1968, box 47, folder 19.

Illinois Institute of Technology, Paul V. Galvin Library. University Archives and Special Collections:

036.04.07, Dan Ryan collection.

Indiana University–Purdue University Indianapolis:

Max Fisch Archives, Institute for American Thought, The Charles Morris Collection, Correspondence, Box 16.

National Archives and Records Administration:

Record Group 21: Records of District Courts of the United States, Illinois, County Naturalization Records, 1800–1998; Records of District Courts of the United States, U.S. District Court for the Eastern (Chicago) Division of the Northern District of Illinois. Index to Naturalization Petitions, 1926–1979.

²⁷⁵ USHMM, ref. no. 2003.333, s. 112.

- Record Group 85, Records of the Immigration and Naturalization Service, T715, Passenger and Crew Lists of Vessels Arriving at New York, NY, 1897–1957, Roll 7505, Vol. 15979–15980.
- Połączone Biblioteki Wydziału Filozofii i Socjologii UW, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego:
- Archiwum Kazimierza Twardowskiego, Rps PTF 02.1.23; Rps P.15.10; Rps P.17.9; Karty członków Polskiego Towarzystwa Filozoficznego; Karty uczestników ćwiczeń filozoficznych.
- United States Holocaust Memorial Museum:
ref. no. 2003.333.
- University of California, Berkeley. The Bancroft Library. Manuscript Collections:
BANC MSS 84/69c: Alfred Tarski Papers; Carton 1, Folder 17.
- University of Toronto. University of Toronto Archives and Records Management Services:
sygn. A1970-0024, University of Toronto. Board of Governors. Minutes, No. 10, 1948–1949; No. 12, 1951–1952; No. 14, 1953–1954.
sygn. D091-003, Department of University Extension, File 05, Pass Course for Teachers and General Course for Teachers Calendars, 1956–1957.
- Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka:
rkps 16957, 16969, 17013.

Printed sources (Źródła drukowane)

- Hugo Steinhaus, Stanisław Vincenz, *Korespondencja* (3), oprac. Z. Kruszyński, „Odra” 1985, 25, 1.
- Korespondencja Romana Witolda Ingardena z Kazimierzem Twardowskim*, oprac. R. Kuliniak, D. Leszczyna, M. Pandura, Kęty 2016.
- Korespondencja Romana Witolda Ingardena. Z dziejów „Studia Philosophica. Commentarii Societatis Philosophicae Polonorum”*, oprac. R. Kuliniak et al., Kęty 2018.
- Lipska-Węgrzecka J., *Byłam szrajberką rewiru, w: My z Majdanka. Wspomnienia byłych więźniarek*, oprac. K. Tarasiewicz, Lublin 1988.
- Majdanek w dokumentach*, wyb. W. Lenarczyk, Lublin 2016.
- Sowa P., *Po obu stronach kordonu. Wspomnienia*, Olsztyn 1969.
- Spis abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczty i Telegrafów w Warszawie (łącznie z m.st. Warszawa) na rok 1945*, Warszawa 1945.
- Steinhaus H., *Wspomnienia i zapiski*, Londyn 1992.
- Tatarkiewicz W., *Dzienniki*, t. 2, *Lata 1960–1968*, oprac. R. Kuliniak, M. Pandura, Ł. Ratajczak, Kęty 2021.
- Twardowski K., *Dzienniki*, cz. 1–2, oprac. R. Jadczak, Toruń 2002.
- Twardowski K., *Wykłady z etyki*, oprac. I. Dąmbaska, „Etyka” 1971, 9.
- Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej*, t. 2, red. C. Madajczyk, Warszawa 1977.

Press (Prasa)

- „Aftonbladet” 1948.
- „Arlington Heights Herald” 1948.
- „Chicago Tribune” 1969.
- „Chwila” 1928.
- „Dagens Nyheter” 1948.
- „Durham Morning Herald” 1948.

„Durham Sun” 1948.
 „Dziennik Polski” 1937.
 „Gazeta Lubelska” 1944–1946.
 „Gazeta Ludowa” 1946.
 „News Releases” 1960, 1968.
 „Robotnik” 1946–1948.
 „Rzeczpospolita” 1944.
 „Svenska Dagbladet” 1948.

Studies (Opracowania)

„Behaviorism” 1974, 2, 2.
 „Janina’s Story” memoir, United States Holocaust Memorial Museum. Finding aid, <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn514361>.
 „Mathematical Reviews”: MR0187364, MR0142465, MR0144370, MR0147868, MR0153036, MR0153037, MR0143641, MR0143653, MR0143271, MR0152411, MR0189093, MR0143681, MR0158805, MR0198959, MR0189105, MR0199035, MR0199038, MR0205286, MR0211806, MR0224127, MR0224176, MR0233410, MR0232463.
Abstracts of Contributed Papers. The 72nd Annual Meeting in Chicago, Illinois, January 24–28, 1966, „Notices of the American Mathematical Society” 1966, 13, 1.
Activities of Other Associations. The April Meeting in Berkeley, California, April 21–23, 1960, „Notices of the American Mathematical Society” 1960, 7, 3.
 Adler H.L., *The Forty-Ninth Annual Meeting of the Association*, „American Mathematical Monthly” 1966, 73, 4.
American Men of Science. A Biographical Directory, 11th edition, *The Physical & Biological Sciences*. L–O, New York–London 1966.
Association for Symbolic Logic, „Journal of Symbolic Logic” 1967, 32, 4.
 Barciszewska W., *Adwokat Halina Piekarska*. 22.X.1913 – 25.V.1989, „Palestra” 1989, 33, 11–12.
 Beider A., *Handbook of Ashkenazic Given Names and Their Variants*, Bergenfield, NJ 2009.
 Berger A., *Wychowanie obywatelsko-państwowe w nauczaniu arytmetyki*, „Praca Szkolna” 1933–1934, 12, 3.
 Brenk M., *Dożywanie ludności w kuchniach Stołecznego Komitetu Opieki Społecznej w latach 1945–1948. Przyczynek do badań*, w: *Obrzeża społeczne Warszawy w latach 1945–1989*, red. P. Pleskot, Warszawa 2018.
 Bromberg A., *Książka polska w 1941 r. – Państwowe Wydawnictwo Mniejszości Narodowych USSR*, „Nowe Widnokregi” 1941, 3.
 Brożek A., Jadacki J., *Twardowski in Poland and in the World*, w: *At the Sources of the Twentieth-Century Analytical Movement. Kazimierz Twardowski and his position in European philosophy*, red. A. Brożek, J. Jadacki, Leiden–Boston 2022, *Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities* 118.
Canadian Mathematical Congress. Membership List, „Canadian Mathematical Bulletin” 1961, 4, 1.
 Canetti E., *Drugi proces – Kafki listy do Felicji*, tłum. I. Krońska, w: *F. Kafka, Listy do Felicji i inne z lat 1912–1916*, t. 2, Warszawa 1976.
 Chisholm B., *General Council of the International Union for Child Welfare in Stockholm*, Genève 1948, World Health Organization. Executive Board, 2nd Session/37.
 Close K., *Rallying Point for the World*, „Survey Midmonthly” 1948, 84, 5.
 Cohen R.S., *Editorial note*, w: *H. Mehlberg, Time, Causality, and the Quantum Theory. Studies in the Philosophy of Science*, vol. 1, *Essay on the Causal Theory of Time*, red. R.S. Cohen, Dordrecht–Boston–London 1980, *Boston Studies in the Philosophy of Science* 19.

- Conference on the Various Forms of Relief and Their Administration*, „International Child Welfare Review” 1947, 1, 5–6.
- Deliyannis P.C., *Group Representations and Cardinal Algebras*, „Canadian Journal of Mathematics” 1970, 22, 4.
- Domoradzki S., Stawiska-Friedland M., Zarichnyi M., *Formation and Activity of the Lwów School of Mathematics*, w: *The Development of Mathematics Between the World Wars. Case studies, examples and analyses*, red. M. Bečvářová, Hackensack 2021.
- Dwudzieste czwarte sprawozdanie Polskiego Towarzystwa we Lwowie za czas od 1. stycznia do 31. grudnia 1927*, „Ruch Filozoficzny” 1928–1929, 11, 1–10.
- Endernton H.B., *Alonzo Church and the Reviews*, „The Bulletin of Symbolic Logic” 1998, 4, 2.
- For Women Only. North Carolineans Praised*, „Southern Planter” 1948, 109, 5.
- Fundusz wydawniczy Ruchu filozoficznego, „Ruch Filozoficzny” 1928–1929, 11, 1–10.
- General Council of the International Union for Child Welfare. London, 6–12 July 1950, „International Child Welfare Review” 1950, 4, 4–6.
- Głowacki A., *Lwowska filia Państwowego Wydawnictwa Mniejszości Narodowych USSR. 1940–1941*, w: *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętko, Kraków 2005.
- Głowacki A., *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*, wyd. 2, Łódź 1998.
- Golland L., McGuinness B., Sklar A., *Introduction*, w: K. Menger, *Reminiscences of the Vienna Circle and the Mathematical Colloquium*, Dordrecht 1994, Vienna Circle Collection 20.
- Grants and Awards for the Fiscal Year Ended June 30, 1967*, Washington, DC 1967.
- Green J.W., Sherman S., *The Annual Meeting in Chicago*, „Bulletin of the American Mathematical Society” 1966, 72, 3.
- Grünbaum A., *Preface*, w: H. Mehlberg, *Time, Causality, and the Quantum Theory. Studies in the Philosophy of Science*, vol. 1, *Essay on the Causal Theory of Time*, red. R.S. Cohen, Dordrecht–Boston–London 1980, Boston Studies in the Philosophy of Science 19.
- Harcerki. 1939–1945*, oprac. Z. Florczak et al., red. M. Straszewska, Warszawa 1973.
- Hirsz B., Hirsz Z., *Grypsy Jerzego Henryka Szczesńiewskiego z obozu na Majdanku*, „Zeszyty Majdanka” 2005, 23.
- Hochberg H., *Some Things Recalled*, „Dialectica” 2014, 68, 2.
- Mehlberg, Henry, Princeton University Library. Faculty and Professional Staff files, Subgroup 13: P, 1764–2014. Finding aid, https://findingaids.princeton.edu/catalog/AC107-13_c303 [dostęp: 20.06.2023].
- I.U.C.W. News. *Session of the Executive Committee*, „International Child Welfare Review” 1949, 3, 6.
- International Union for Child Welfare. General Council. [List of Participants]*, „International Child Welfare Review” 1948, 2, 4–5.
- International Union for Child Welfare. General Council. [Members of the Bureau]*, „International Child Welfare Review” 1948, 2, 4–5.
- International Union for Child Welfare. General Council. [Summary of the Proceedings]*, „International Child Welfare Review” 1948, 2, 4–5.
- Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie do roku 1939*, t. 3, red. J. Wołczański, Kraków 2010.
- Janina Spinner Mehlberg testimony, United States Holocaust Memorial Museum. Finding aid, <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn502780> [dostęp: 21.05.2023].
- Kac M., *Can One Hear the Shape of a Drum?*, „American Mathematical Monthly” 1966, 73, 4.
- Każń profesorów lwowskich. Lipiec 1941. Studia oraz relacje i dokumenty*, red. Z. Albert, Wrocław 1989.

- Kielboń J., *Wysiedleńcy z Zamojszczyzny w obozie koncentracyjnym na Majdanku*. 1943, Lublin 2006.
- Kielboń J., *Zwolnienia więźniów z Majdanka*, „Zeszyty Majdanka” 2001, 21.
- Kochański A., *Polska 1944–1991. Informator historyczny. Struktury i ludzie*, cz. 2, Warszawa 2022.
- Kowalik K., *Opieka nad dzieckiem w Generalnym Gubernatorstwie*, Lublin 1986, Biblioteka „Zeszytów Majdanka” 1.
- Kranz T., *Konzentrationslager Lublin. Powstanie, organizacja, działalność*, w: *Więźniowie KL Lublin. 1941–1944*, red. T. Kranz, W. Lenarczyk, Lublin 2022.
- Kuliniak R., Pandura M., „Jestem filozofem świata” (Κόσμου φιλόσοφος εἰμι). Roman Witold Ingarden (1893–1970), cz. 2, *Lata 1939–1970*, Kęty 2020, Fundamenta 102.
- Lessman R., *Israeli Senior Only U-High Girl To Face Draft*, „U-High Midway” 1966–1967, 42, 11.
- List of Members*, „Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association” 1952–1953, 26.
- List of the Members of the Canadian Mathematical Congress. November 30, 1964*, „Canadian Mathematical Bulletin” 1965, 8, 2.
- Łoś P.S., *Szkice do portretu ziemian polskich XX wieku*, Warszawa 2005.
- Łukasiewicz J., *Elementy logiki matematycznej*, oprac. M. Presburger, Warszawa 1929, Wydawnictwa Koła Matematyczno-Fizycznego Słuchaczy Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie 18.
- Lwów 1939–1945. Kalendarium wydarzeń*, oprac. Z. Ratajczak, w: T. Tomaszewski, *Lwów 1940–1944. Pejzaż psychologiczny*, Warszawa 1996.
- Madajczyk C., Torzecki R., *Świat kultury i nauki Lwowa (1936–1941)*, „Dzieje Najnowsze” 1982, 14, 1–4.
- Marszałek J., *Majdanek. Obóz koncentracyjny w Lublinie*, wyd. 2 popr. i uzupeł., Warszawa 1987.
- Mehlberg H., *The Reach of Science*, Toronto 1958.
- Mehlberg J. (J. Suchodolska), [Housing and Child Welfare. Poland], „International Child Welfare Review” 1948, 2, 4–5.
- Mehlberg J. (J. Suchodolska), *IV Międzynarodowy Zjazd Pracy Społecznej*, „Opiekun Społeczny” 1948, 3(7), 7–8.
- Mehlberg J. (J. Suchodolska), *Kongres Międzynarodowego Związku Opieki nad dzieckiem i młodzieżą*, „Opiekun Społeczny” 1948, 3(7), 9–10.
- Mehlberg J. (J. Suchodolska), *Międzynarodowy Związek Pomocy Dzieciom (Union Internationale de Secours aux Enfants)*, „Opiekun Społeczny” 1946, 1(5), 7–8.
- Mehlberg J. (J. Suchodolska), *Wioska Pestalozzi’ego w Szwajcarii*, „Opiekun Społeczny” 1947, 2(6), 3–4.
- Mehlberg J. (J. Suchodolska), *Zjazd Międzynarodowego Związku Pomocy Dzieciom (Union Internationale de Secours aux Enfants) w Genewie*, „Opiekun Społeczny” 1946, 1(5), 9–10.
- Mehlberg J., *A Classification of Mathematical Concepts*, „Synthese” 1962, 14, 1.
- Mehlberg J., *An Extension of the Frequency Interpretation of Probability Theory* (streszczenie), w: *International Congress for Logic Methodology and Philosophy of Science. Programs and Abstracts*, Jerusalem 1964.
- Mehlberg J., *General Representation of Linear Mechanisms*, w: *Recent Advances in Engineering Science*, vol. 2, *Proceedings of the Third Technical Meeting of the Society of Engineering Science Held at the University of California, November 3–5, 1965*, red. A.C. Eringen, New York–London–Paris 1967.

- Mehlberg J., *Is a Unitary Approach to Foundations of Probability Possible?*, w: *Current Issues in the Philosophy of Science. Symposia of scientists and philosophers. Proceedings of the Section L of the American Association for the Advancement of Science*, 1959, red. H. Feigl, G. Maxwell, New York 1961.
- Mehlberg J., Jan Herzberg, *Sur la Notion de Collectif*, *Annales de la Societe Polonaise de Mathématique*, t. 17 (1939), p. 231–244, „*Journal of Symbolic Logic*” 1939, 4, 3.
- Mehlberg J., *On the Set Theoretical Approach to Probability*, „*Methodology and Science*” 1968, 1.
- Mehlberg J., *Set Theoretical and Algebraic Foundations of Probability*, „*Notas Científicas. Serie M: Matemática*” [Lima] 1969, 7, 1.
- Mehlberg J., *The Frequentist and Subjectivist Foundations of Probability*, „*Notas Científicas. Serie M: Matemática*” [Lima] 1969, 7, 2.
- Mehlberg J., *The Journal of Symbolic Logic*. III (1938). 1. (recenzja), „*Ruch Filozoficzny*” 1936–1938, 14, 4.
- Mehlberg J., *The Representation and Optimization of a Class of Filters* (streszczenie), „*Canadian Mathematical Bulletin*” 1960, 3, 3.
- Mehlberg J., *The Representation and Optimization of a Class of Filters* (streszczenie), „*Proceedings and Transactions of the Royal Society of Canada*”, 3. Series, 1960, 54, Appendix C: „*Titles and Abstracts of Papers Presented at the Annual Meeting*”.
- Mehlberg J., *The Representation and Optimization of a Class of Linear Filters* (streszczenie/Abstract nr. 569-40.), „*Notices of the American Mathematical Society*” 1960, 7, 3.
- Mehlberg J., *Weighing Functions and Function Spaces*, w: *Fundamental Concepts in the Theory of Systems. System Research. University of Chicago, Wright-Patterson Air Force Base, OH 1957, WADC Technical Report 57-624. ASTIA Document No. AD 155741*.
- Menger K., *A Counterpart of Occam's Razor*, w: K. Menger, *Selected Papers in Logic and Foundations, Didactics, Economics*, Dordrecht–Boston 1979, Vienna Circle Collection 10.
- Menger K., *Mathematical Implications of Mach's Ideas. Positivist geometry, the clarification of functional connections*, w: Ernst Mach. *Physicist and Philosopher*, red. R.S. Cohen, R.J. Seeger, Dordrecht 1970, Boston Studies in the Philosophy and History of Science 6.
- Miernik I., *Centralny Komitet Opieki Społecznej 1945–1949. Powstanie i główne etapy działalności*, w: *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, t. 2, red. M. Przeniosło, M. Przeniosło, Kielce 2010.
- Miller L., Miller A., *Prof. Dr. Harry I. Miller (1939–2018)*, „*Sarajevo Journal of Mathematics*” 2019, 15, 1.
- New Members*, „*Transactions of the New York Academy of Sciences*” 1967–1968, 30, 2.
- News and Notices*, „*American Mathematical Monthly*” 1967, 74, 3.
- News and Notices*, „*American Mathematical Monthly*” 1970, 77, 6.
- Notes and News*, „*Journal of Philosophy*” 1955, 52, 10.
- Pastusiak L., *Polonia a stosunki polsko-amerykańskie w latach 1948–1949*, „*Gdańskie Studia Międzynarodowe*” 1998, 1.
- Pastusiak L., *Z tajników archiwów dyplomatycznych (Stosunki polsko-amerykańskie w latach 1948–1954)*, Toruń 2002.
- Personal Items*, „*Notices of the American Mathematical Society*” 1970, 17, 4.
- Perzanowska S., *Gdy myśli do Majdanka wracają*, Lublin 1970.
- Proceedings. Fourth International Conference of Social Work. Atlantic City, N.Y., April 17–21, 1948. New York, April 24–25, 1948*, New York 1948.
- Program wykładów w roku akademickim 1923–1924* [Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie], Lwów 1923.

- Program. 1964 International Congress for Logic, Methodology and Philosophy of Science. Hebrew University, August 26–September 2, 1964*, w: *Logic, Methodology and Philosophy of Science. Proceedings of the 1964 International Congress*, red. Y. Bar-Hillel, Amsterdam 1965, Studies in Logic and the Foundations of Mathematics.
- Sauer B.P., *Foreword*, w: *Fundamental Concepts in the Theory of Systems*. System Research. University of Chicago. November 1957, Wright-Patterson Air Force Base, OH 1957, WADC Technical Report 57-624. ASTIA Document No. AD 155741.
- Sauer B.P., *Introduction*, w: *Fundamental Concepts in the Theory of Systems*. System Research. University of Chicago. November 1957, Wright-Patterson Air Force Base, OH 1957, WADC Technical Report 57-624. ASTIA Document No. AD 155741.
- Senechal M., *Welcome to What? A personal essay*, w: *Fifty Years of Women in Mathematics. Reminiscences, history, and visions for the future of AWM*, red. J.L. Beery, S.J. Greenwald, C. Kessel, Cham 2022, Association for Women in Mathematics Series 28.
- Sherman S., *Seventy-Second Annual Meeting, Sherman House, Chicago, Illinois, January 24–28*, „Notices of the American Mathematical Society” 1966, 13, 1.
- Siwek-Ciupak B., *Deportowani ze Wschodu. Jeńcy radzieccy, Ukraińcy, Białorusini*, w: *Więźniowie KL Lublin. 1941–1944*, red. T. Kranz, W. Lenarczyk, Lublin 2022.
- Slater J.G., *Minerva's Aviary. Philosophy at Toronto, 1843–2003*, Toronto–Buffalo–London 2005.
- Smith D.B., *The New Europe and the United States: New Directions. A Report of the Ninth National Conference of the U.S. National Commission for UNESCO arranged in cooperation with the Chicago Council of Foreign Relations*. Chicago, October 23–26, 1963, Chicago 1963.
- Steinhaus H., *Les probabilités dénombrables et leur rapport à la théorie de la mesure*, „Fundamenta Mathematicae” 1923, 4.
- Strzelecki A., *Die Liquidation des KL Auschwitz*, w: *Auschwitz. 1940–1945. Studien zur Geschichte und Konzentrations- und Vernichtungslagers Auschwitz*, Bd. 5, Epilog, red. W. Długoborski, F. Piper, Oświęcim 1999.
- Strzelecki A., *Evakuierung, Auflösung und Befreiung des KL Auschwitz*, w: *Auschwitz. Nationalsozialistisches Vernichtungslager*, Oświęcim 1997.
- Suchmiel J., *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochowa 2000.
- Szałagan A., *Maria Kuncewiczowa w podróży*, „Pamiętnik Literacki” 2014, 105, 3.
- Szuman N., Hrabar R., *Germanizacja dzieci polskich w świetle dokumentów*, „Biuletyn Główniej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” 1950, 5.
- Tarski A., *Cardinal Algebras*, New York 1949.
- The Kingston Meeting*, „Canadian Mathematical Bulletin” 1960, 3, 3.
- The New Europe and the United States: New Directions. Ninth National Conference. U.S. National Commission for UNESCO*. Chicago, October 23–26, 1963, Chicago 1963.
- Tomaszewski T., *Lwów 1940–1944. Pejzaż psychologiczny*, Warszawa 1996.
- Toronto City Directory with 'Phone List*, vol. 77, Montreal–Halifax–Ottawa 1952.
- Torzecki R., *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993.
- University of Toronto Report of the Board of Governors for the Year Ended 30th June 1949* (No. 12), Toronto 1950.
- Waszkiewicz E., *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku na tle polityki wyznaniowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1945–1968*, Wrocław 1999, Acta Universitatis Wratislaviensis 2171.
- Who's Who of American Women (and Women of Canada). A Biographical Dictionary of Notable Living Women of the United States of America and other Countries*. 4th ed. (1966–1967), Chicago, IL 1967.

- Wiadomości wydawnicze. Wydawnictwa ciągłe i czasopisma. *Methodology and Science. International Journal for the Empirical Study of the Foundations of Science and Their Methodology*, „Ruch Filozoficzny” 1966, 24, 3–4.
- Wiśniewska A., *Organizacyjny i materialny wkład lubelskiej Rady Głównej Opiekuńczej w dzieło pomocy dla Polaków osadzonych na Majdanku*, „Zeszyty Majdanka” 1975, 8.
- Wiśniewska A., *Pomoc RGO dzieciom w dystrykcie lubelskim*, „Zeszyty Majdanka” 1980, 10.
- Wykłady, odczyty, referaty. *Konwersatorium filozoficzne Młodzieży akademickiej*, „Ruch Filozoficzny” 1924, 8, 2–3.
- Wykłady, odczyty, referaty. *Polskie Towarzystwo Filozoficzne*, „Ruch Filozoficzny” 1930–1931, 12, 1–10.
- XXIIIe session du Conseil général de l'Union internationale de secours aux enfants, „Revue Internationale de la Croix-Rouge” 1946, 28, 77, 335.
- Zgrzembki S., *Egzotyczni goście*, „Opiekun Społeczny” 1946, 1(5), 9–10.
- Zieliński K., *Galicyjscy Żydzi w latach Wielkiej Wojny 1914–1918*, „Studia Żydowskie” 2011, 1.

ACKNOWLEDGEMENTS

We thank Professor Arthur Fine (University of Washington) for sharing his personal recollections of Josephine and Henry Mehlberg. We are also grateful to Professor Michał Wojtylak (Jagiellonian University) for his insightful remarks on Josephine Mehlberg's mathematical work, and to Professor Tadeusz Szubka (University of Szczecin) for his valuable substantive and editorial comments.

NOTA O AUTORACH

Mariusz Pandura – doktor, pracownik Uniwersytetu Wrocławskiego, historyk i filolog klasyczny. Autor i współautor licznych artykułów, rozdziałów i monografii w zakresie historii nauki polskiej (m.in. dwutomowej obszernej biografii Romana Witolda Ingardena), jak także historii średniowiecznej.

Jan Zygmunt – prof. dr hab., logik i historyk logiki. Autor prac z logiki formalnej (semantyka matrycowa dla abstrakcyjnych logik zdaniowych) i historii współczesnej logiki matematycznej. Tłumacz i redaktor pism Alfreda Tarskiego. Wieloletni współpracownik „Studia Logica”, a w okresie 1991–1996 ich redaktor naczelny. Kierownik Katedry Logiki i Metodologii Nauk w Uniwersytecie Wrocławskim w latach 1994–2015. Obecnie na emeryturze.

ABOUT THE AUTHORS

Mariusz Pandura holds a PhD and is a researcher at the University of Wrocław. He is a historian and classical philologist. He has authored and co-authored numerous articles, book chapters, and monographs on the history of Polish science—including a comprehensive two-volume biography of Roman Witold Ingarden—as well as on medieval history.

Jan Zygmunt – full professor, logician, and historian of logic. He has authored works on formal logic—particularly matrix semantics for abstract sentential logics—as well as on the history of modern mathematical logic. He translated and edited a selected two-volume anthology of Alfred Tarski's writings. A long-time editorial board member of „Studia Logica”, he also served as its editor-in-chief from 1991 to 1996. From 1994 to 2015, he headed the Department of Logic and Methodology of Science at the University of Wrocław. He is currently retired.